

Hoofstuk 1: Inleiding

1.1 Doelformulering en terreinafbakening

*“The Afrikaners of the Orange River (sic) call Reitz a man as well as a minister. Their tribute is deserved. He is the most adventurous figure in the Union Parliament, and one of the few South Africans with an international reputation. Recently Bob Davis, an American writer visiting Cape Town said: ‘I reckon I can clean up this place in two days. General Smuts, Sarah Gertrude Millin, Deneys Reitz – that’s all there is in South Africa.’ Certainly Reitz is a character who has caught the imagination of the world. The sales of his books, *Commando* and *Trekking On*, prove the romantic appeal of this son of the veld who fought for the Boers thirty years ago, went into exile as an irreconcilable with his father in Madagascar after the peace, and then returned to fight in the Great War by the side of his former enemies for the Empire’s sake. Reitz is a politician second, but first an adventurer. He leaps into an aeroplane to-day when Cabinet duties call as he leapt into the saddle during the guerilla war of yesterday.”¹*

Ondanks Carel Birkby se vleierende beskrywing van Deneys Reitz in 1936, die bekendheid wat hy verwerf het deur die publikasie van sy drie werke en die hoë posisies wat hy later in sy lewe bekleed het, bestaan daar weinig meer as enkele oorsigtelike verwysings na hom. ‘n Belangrike rede hiervoor is waarskynlik die feit dat hy die grootste gedeelte van sy lewe en veral die tydperk waar hy by die politiek betrokke was, een van genl. Jan Smuts se luitenant was en gevolglik in dié se skadu beweeg het. Marius van Blerck, ‘n uitvoerende amptenaar van Anglo American wat vir jare lank al besig is om inligting oor Reitz te versamel, beweer dat daar ‘n doelbewuste poging was om Reitz uit die Suid-Afrikaanse geskiedenis te skryf. Hierdie bewering word gemotiveer deur te sê dat hy nooit met die oordrewe sienings van Afrikaner Nasionaliste, wat gevelgd was oor Britse betrokkenheid in die land,

¹ C. Birkby, *Thirstland treks*, p. 239.

saamgestem het nie en dat hulle hom nooit vergewe het vir die standpunt dat die land verenig moet word onder Britse beheer as 'n onafhanklike land nie. Met die oornam van die regering deur eers genl. J.B.M. Hertzog en later dr. D.F. Malan is amper alles wat hy gedoen het gevolglik tot niet gemaak. As voorbeeld van hierdie standpunt word daar gemeld dat Reitz uit die geskiedenis van die Kruger Nasionale Park geskryf is. Volgens Van Blerck was Reitz instrumenteel om die Park te stig toe hy van 1921 tot 1924 Minister van Lande was – na bewering het hy 90% van die werk daarvoor gedoen.² Hierdie standpunt word deur James Stevenson-Hamilton, eerste bewaarder van die wildtuin, bevestig. Stevenson-Hamilton beweer dat daar 'n geneigdheid was om die aanvanklike stappe wat Reitz geneem het om die wildtuin te skep, mis te kyk. Reitz het ordonnansies vir die Park laat opstel, die plase laat opmeet, alle grond in privaatbesit in die wildtuin laat oteien en het grond buite die wildtuin se grense gevind om te ruil vir dit wat binne in die wildtuin oorgebly het. Dit was hy wat die tafel gedek het vir wat later sou gebeur. Sodoende het hy nie net die taak ligter gemaak van dié wat op hom gevolg het nie, maar het hy die uiteindelijke uitkoms versnel.³ Die wildtuin is egter in 1926 deur P.G.W. Grobler, Minister van Lande en Nasionale Party lid, geopen en baie lof word hom daarvoor toegeswaai, maar niks aan Reitz nie.⁴ Grobler self het daarop aanspraak gemaak dat die Kruger Nasionale Park as gevolg van sy inisiatief gestig is.⁵

Geen direkte ondersteuning kon vir Van Blerck en Stevenson-Hamilton se beweringe gevind word nie. Jane Carruthers, wat haar doktorsgraad oor wildebewaring in die Transvaal vanaf 1846 tot 1926 gedoen het, is egter van mening dat dit nie toevallig was dat die promulgasie van die Nasionale Parkewet plaasgevind het in dieselfde tyd as wat daar 'n aggressiewe beweging vir die ontstaan van Afrikaner Nasionalisme en 'n soeke na 'n eie wit Suid-Afrikaanse identiteit was nie. Dit het gepaard gegaan met besluite

² *The Cape Argus*, 04/01/2000, A. Henderson, Deneys Reitz rides again, p. 6.

³ J. Stevenson-Hamilton, *South African Eden: From Sabi Game Reserve to Kruger National Park*, pp. 217-218.

⁴ *The Cape Argus*, 04/01/2000, A. Henderson, Deneys Reitz rides again, p. 6.

⁵ E.J. Carruthers, Game protection in the Transvaal 1846 to 1926, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, Jaargang 58, 1995, p. 171.

om 'n nuwe vlag te skep, die aanneming van Afrikaans as 'n amptelike taal, die ontwaking van belangstelling in die Voortrekker tradisies, die oplewing van republikeinse gevoelens en die verslapping van bande met die Britse Ryk.⁶ In die lig hiervan is dit waarskynlik dat Van Blerck en Stevenson-Hamilton nie te ver verkeerd is nie. Reitz was nooit 'n ondersteuner van enige van die Afrikaner-inisiatiewe deur Carruthers genoem nie. Dat hy heel moontlik met die gedagte dat sy rol in die Suid-Afrikaanse geskiedenis onderbeklemtoon is, sou saamstem, is dus nie vergesog nie.

Roberts definieer 'n biografie as "An account of an individual life written by another. It is the practice of writing about a person."⁷ Volgens Norman White is dit die beskrywing van 'n persoon se bestaan tussen sy geboorte en afsterwe.⁸ Die biografie fokus dus op die rekonstruksie van 'n menslike lewe. Die biograaf beskryf die individu se loopbaan, wat hy gedoen het, waarom hy dit gedoen het en hoe hy beïnvloed is deur sy tyd. Hy is egter ook verantwoordelik om die individu self te beskryf, sy persoonlikheid, sy karakter en sy individualiteit.

Volgens Pelsers beskryf biografieë egter nie net die lewe van 'n spesifieke persoon nie. Dit bied ook 'n blik op sy of haar tyd; dikwels die geskiedenis van 'n volk, of aspekte daarvan en die kulturele en politieke lewe van 'n gemeenskap.⁹ Die individu kan dus nie geskei word van sy samelewing en omgewing nie. Mense het gedurig kontak met ander en hulle word beïnvloed deur die sosiale, kulturele en ekonomiese kragte in hulle samelewing. Om die storie te vertel van enige individu is dit nodig om iets te sê van die tydperk waarin sy lewe afspeel. Die taak van die biograaf is dus om te bepaal hoe die twee faktore - die persoonlikheid van die individu en die probleme van die tyd waarin hy lewe - saamwerk om 'n goeie biografie te maak.

⁶ E.J. Carruthers, Game protection in the Transvaal 1846 to 1926, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, Jaargang 58, 1995, p. 151.

⁷ B. Roberts, *Biographical research*, p. 176.

⁸ N. White, Pieties and literary biography, in J. Batchelor (red.), *The art of literary biography*, p. 213.

⁹ A.C. Pelsers, Die literêre biografie – 'n terreinverkenning (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UP, 2001), p. 6.

Hierdie studie is gevolglik tweeledig. Ten eerste is dit daarop gerig om Deneys Reitz se lewensverhaal te beskryf en tweedens poog dit om sy rol en impak op die geskiedenis van Suid-Afrika te bepaal.

Wat maak van Reitz 'n geskikte kandidaat vir 'n biografie? Wat sal maak dat enigiemand anders meer van hom sal wil weet? Behalwe dat Reitz 'n karaktervolle figuur was, het hy in 'n uiters opwindende tydperk in die Suid-Afrikaanse geskiedenis geleef, naamlik die laat negentiende en die eerste helfte van die twintigste eeu. Sy ontwikkeling en groei het plaasgevind in 'n tyd waarbinne dieselfde met Suid-Afrika gebeur het. Sy lewe weerspieël die omstandighede in Suid-Afrika en gee 'n goeie oorsig van hoe die land self ontwikkel het. Vanweë sy politieke bedrywighede gee dit ook 'n uitstekende oorsig van die politieke toestande en gebeure in die land, veral die stryd tussen die Suid-Afrikaans georiënteerde Nasionale Party en die Brits gesinde Suid-Afrikaanse Party. 'n Beskrywing van sy lewe gee dus 'n beskrywing van die Suid-Afrikaanse geskiedenis uit 'n unieke perspektief.

Reitz se lewe was nou verbonde aan die politieke ontwikkeling van die Suid-Afrikaanse samelewing en die Suid-Afrikaanse regering. Hy het nie net self 'n rol gespeel as politikus, kabinetsminister en Hoë Kommissaris nie, maar het ook baie kontak gehad met die ander belangrike persone wat gehelp het om Suid-Afrika te vorm - persone soos Louis Botha, Jan Smuts, J.B.M. Hertzog, en dies meer. Op 'n indirekte wyse sal hierdie studie gevolglik na die regering van die dag, die kompetisie tussen faksies en partye vir beheer oor die regering, beleid afgedwing deur die regering en selfs die verhouding tussen verskillende regerings, vernameelik Suid-Afrika en Brittanje, verwys.

Daar moet egter by die lees van hierdie werk in gedagte gehou word dat geen biograaf alles van sy onderwerp kan weet nie¹⁰ en dat geen biografie al die feite kan bevat nie.¹¹ 'n Mate van verwringing van feite kan ook plaasvind as

¹⁰ J. Worthen, The necessary ignorance of a biographer, in J. Batchelor (red.), *The art of literary biography*, p. 227.

¹¹ I.B. Nadel, *Biography: Fiction, fact and form*, p. 156.

gevolg van die oormatige konsentrasie op die lewe van die sentrale persoon in die biografie, veral aangesien alle ander mense aan hom ondergeskik gestel word.¹² Die waarde van die biografie lê egter in die waardering, weergee en akkuraatheid van die feite, eerder as in hulle opeenstapeling.¹³

1.2 **Bronne**

Vir die skryf van 'n biografie is die biograaf aangewese op enige bronne wat inligting insluit wat handel oor die persoon of die samelewing waarin hy geleef het. In die soektog na inligting oor Reitz kon geen sekondêre bronne, behalwe sy eie werke, wat uitsluitlik oor hom handel, opgespoor word nie. Dit blyk dat daar tot op datum geen uitgebreide poging aangewend is om sy lewe te dokumenteer of om sy rol in die Suid-Afrikaanse geskiedenis te bepaal nie.

In baie gevalle word daar vrylik uit sy gepubliseerde werke en toesprake aangehaal, maar oor hom as mens word niks geskryf nie. 'n Voorbeeld hiervan is Taffy en David Shearing se boek *General Jan Smuts and his long ride*.¹⁴ Soos die titel aandui, handel die werk oor Jan Smuts se inval in die Kaapkolonie tydens die Anglo-Boereoorlog (teen die einde van 1901), 'n tog wat Reitz breedvoerig in *Commando* beskryf het. Die skrywers van die werk het mildelik uit *Commando* aangehaal, maar van Reitz se persoonlikheid en karakter is daar weinig sprake. Op 'n soortgelyke wyse en veral in sekondêre werke wat meer nasionalistiese doelstellinge aanhang soos die reeks van G.D. Scholtz oor die *Ontwikkeling van die politieke denke van die Afrikaner*,¹⁵ word Reitz gebruik om die Suid-Afrikaanse Party se standpunte weer te gee. In Scholtz se reeks word dit veral gebruik om aan te dui hoe die Suid-Afrikaanse Partylede hulle eie volk, taal en agtergrond misken en verraai het. Die fokus is in al dié gevalle op Reitz se opmerkings maar hy as mens is

¹² C. Peters, Secondary lives: Biography in context, in J. Batchelor (red.), *The art of literary biography*, p. 227.

¹³ I.B. Nadel, *Biography: Fiction, fact and form*, pp. 7-8.

¹⁴ T. en D. Shearing, *General Smuts and his long ride*, 2000.

¹⁵ Die reeks van agt dele strek vanaf 1652 tot 1948 en is gepubliseer vanaf 1967 tot 1984.

nêrens ter sprake nie. Skrywers soos L.E. Neame,¹⁶ Leslie Blackwell¹⁷ en G. Heaton Nicholls¹⁸ het inligting oor Reitz se optrede in die parlement verskaf, maar dit lig basies net sy onverskrokkenheid as teenstander of humoristiese oomblikke toe.

Verskeie bronne is teëgekome wat kort biografiese sketse oor Reitz verskaf. Voorbeelde hiervan is die artikel van A. Lennox-Short in deel een van die *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*,¹⁹ asook artikels in die *Standard Encyclopedia of Southern Africa*, vol. 9²⁰ en die *Suid-Afrikaanse heldegallery*.²¹ In dieselfde kategorie val werke en artikels wat deur Reitz-familielede oor die Reitz-familie geskryf is en wat inligting oor Deneys insluit, byvoorbeeld Conrad Reitz se *Blood of my ancestors*,²² 'n tuisgemaakte plakboek wat bestaan uit inligting, koerantknipsels en foto's van die Reitz-familie. Slegs vier kopieë is daarvan gemaak en dit is nooit formeel gepubliseer nie. As deel van sy diploma in Biblioteekkunde het Conrad Reitz ook 'n publikasie genaamd *The Reitz family. An annotated bibliography*²³ in 1964 die lig laat sien. Hierdie publikasie gee 'n oorsig van die werke wat oor en deur ses verskillende lede van die Reitz-familie gepubliseer is, onder meer Deneys. Dit is egter nie baie volledig nie. Na aanleiding van 'n familie-saamtrek in Swellendam het J.F. Reitz in September 1978 'n kort oorsig van die familie Reitz in *Africana Aantekeninge en Nuus*²⁴ gepubliseer. Dié artikel voer die Reitz-stamlyn na die 16de eeu terug, maar sluit slegs een verwysing oor Deneys in. Dié verwysing handel oor die drie werke wat hy gepubliseer het, naamlik *Commando*, *Trekking on* en *No outspan*. N.A. Bosch Reitz en F.G.L.O. van Kretschmar het in 1992 die Bosch-Reitz geslagregister hersien

¹⁶ L.E. Neame, *Some South African politicians*, 1929.

¹⁷ L. Blackwell, *Blackwell remembers*, 1971.

¹⁸ G. Heaton Nicholls, *South Africa in my time*, 1961.

¹⁹ W.J. de Kock (hoofred.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*, p. 700.

²⁰ D.J. Potgieter (hoofred.), *Standard Encyclopedia of Southern Africa IX*, p. 276.

²¹ G. Aucamp (red.), *Suid-Afrikaanse heldegallery: gedenkboek van figure in ons geskiedenis wat deur hul heldedade, baanbrekerswerk en self-opoffering in dankbare herinnering behoort te bly*, 1947.

²² C.H. Reitz, *Blood of my ancestors*, 1994.

²³ C.H. Reitz, *The Reitz family: An annotated bibliography*, Universiteit van Kaapstad, 1964.

²⁴ J.F. Reitz, The Reitz family in South Africa, *Africana Aantekeninge en Nuus*, September 1978, deel 23 no. 3.

en die geskiedenis van die twee families sover as 1510 teruggevoer.²⁵ Alhoewel dié werk baie inligting oor Reitz se voorgeslagte bevat, is daar weer eens nie veel oor hom geskryf nie. Deneys se ouer broer Hjalmar het in sy *The conversion of a South African Nationalist*²⁶ enkele staaltjies oor hom vertel, maar dié werk handel oor Hjalmar se politieke lewe en het inderwaarheid weinig met Deneys te doen.

Tydskrifartikels oor Reitz het in *Indaba*,²⁷ *The Outspan*²⁸ en *Insig*²⁹ verskyn, terwyl Anna Cunningham in 'n pamflet van die *Parktown and Westcliff Heritage Trust* aandag aan beide Deneys en Leila Reitz gewy het.³⁰ Koerantberigte oor Reitz se doen en late het in die meerderheid plaaslike asook verskeie oorsese koerante verskyn, onder andere die *Cape Argus*, *The Star*, *Rand Daily Mail*, *Die Burger*, *Globe and Mail*, *Hamilton Spectator* en *The Times*.

Op die terrein van die lewensbeskrywing het verskeie literêre werke in Suid-Afrika verskyn wat met groot genot gebruik is om rigting aan die skryf van die biografie oor Reitz te verleen. Die eerste hiervan was Leon Rossouw se *Die groot verlange*³¹ wat oor Eugène N. Marais handel. Die werk, een van die eerste omvattende biografieë wat oor 'n literêre figuur in Afrikaans verskyn het, is in 1975 met die CNA-prys bekroon.³² 'n Tweede biografie wat nuttig was, was J.C. Kannemeyer se *Leipoldt: 'n Lewensverhaal*³³ wat 'n boeiende beskrywing van C. Louis Leipoldt se lewe gee. Karel Schoeman se biografie

²⁵ N.A. Bosch Reitz en F.G.L.O. van Kretschmar, *The Bosch Reitz genealogy c.1510-1991*, 1992.

²⁶ H. Reitz, *The conversion of a South African Nationalist*, 1946.

²⁷ Anoniem, Deneys Reitz the soldier. Part II – The Great War, *Indaba* Vol. XXVII no. 305, Januarie 1972.

²⁸ V. Buchanan-Gould, Jack Reitz, *The Outspan*, 15 Desember 1950.

²⁹ A. van Wyk, 'n Anderste man, *Insig*, Augustus 1998.

³⁰ A. Cunningham, Deneys and Leila Reitz, *Parktown and Westcliff Heritage Trust*, no. 27, September 1989.

³¹ L. Rousseau, *Die Groot verlange: Die verhaal van Eugène N. Marais*, Pretoria, 1974.

³² A.C. Pelser, Die literêre biografie – 'n terreinverkenning (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UP, 2001), p. 79.

³³ J.C. Kannemeyer, *Leipoldt: 'n Lewensverhaal*, Kaapstad, 1999.

oor Olive Schreiner, *Only an anguish to live here*,³⁴ wat handel oor Olive Schreiner gedurende die Anglo-Boereoorlog, fokus op haar as 'n individu en plaas haar loodreg in die realiteite van haar tyd.

'n Karakter wat veel nader aan Reitz se milieu beweeg het, was genl. Ben Viljoen. Hy word suksesvol uitgebeeld deur J.W. Meijer in 'n biografie getiteld *Generaal Ben Viljoen 1868-1917*.³⁵ Wat dié werk van groot waarde gemaak het in die skryf van die biografie oor Reitz, was Viljoen se betrokkenheid by die Anglo-Boereoorlog en die gemeenskaplike kontakpunte wat as gevolg daarvan voorkom. Een van die mees fassinerendste en briljante biografieë wat gelees is gedurende die skryf van dié biografie oor Reitz was *The fox and the flies* van Charles van Onselen.³⁶ In teenstelling met die bogenoemde werke wat oor sosiaal aanvaarbare persone handel, is die hoofkarakter in Van Onselen se biografie, Joseph Silver, 'n dief, wapensmokkelaar en koppelaar - geen beroepe waarmee Reitz homself ooit sou kon vereenselwig nie. Dit is meesterlik geskryf en sal dien as groot inspirasie vir enige persoon wat ooit 'n biografie wil aanpak.

Op 'n soortgelyke wyse as met die sekondêre bronne is daar weinig primêre bronne wat oor Reitz opgespoor kon word. Verskeie versamelings in verskillende argiewe, biblioteke en museums beskik oor items oor hom, maar geen van die versamelings het 'n volledige groepering van al sy korrespondensie, amptelike dokumente, ensovoorts nie. Selfs die privaatversameling in sy familie se besit is gebrekkig wat bronne betref.

Laasgenoemde versameling bestaan uit die persoonlike notaboekies, dagboeke en korrespondensie wat Reitz gedurende sy lewe bygehou het. Hierdie bronne dek die grootste gedeelte van sy lewe, naamlik vanaf die 1890's³⁷ tot net voor sy dood in 1944. Die enigste gaping daarin is vanaf 1905

³⁴ K. Schoeman, *Only an anguish to live here: Olive Schreiner and the Anglo-Boer War 1899-1902*, Kaapstad, 1992.

³⁵ J.W. Meijer, *Generaal Ben Viljoen 1868-1917*, Menlopark, 2000.

³⁶ C. Van Onselen, *The fox and the flies: The criminal empire of the Whitechapel murderer*, Londen, 2007.

³⁷ Korrespondensie vanaf sy vader terwyl hy nog op skool was.

tot ongeveer 1915 – die periode wat hy by Jan Smuts aan huis was, sy prokureurskennis verwerf het, in Heilbron as prokureur gepraktiseer het en die rebellie. Ongelukkig kon toegang nie tot hierdie versameling verkry word nie, maar in die lig van Reitz se gepubliseerde werke is die skade waarskynlik nie heeltemal so groot as wat dit by eerste aanblik mag klink nie.

Instansies wat òf inligting oor Reitz òf sy korrespondensie met vriende, kollegas en ander politici, bevat, sluit die Nasionale Argief van Suid-Afrika, die Suid-Afrikaanse Nasionale Weermag se Dokumentasiediens, die Nasionale Argief van die Verenigde Koninkryk (voorheen Public Records Office) in Londen, die Suid Afrikaanse Nasionale Museum vir Krygsgeskiedenis, die Universiteit van die Witwatersrand, die Johannesburgse Openbare Biblioteek, die J.S. Gericke Biblioteek aan die Universiteit van Stellenbosch, die Vrystaatse Argiefbewaarplek en die Universiteit van Kaapstad, in. Geeneen van hierdie instansies beskik egter oor omvattende versamelings oor Reitz nie. In baie gevalle, soos byvoorbeeld by die Universiteit van Kaapstad of die Suid Afrikaanse Nasionale Museum vir Krygsgeskiedenis, bestaan die versamelings slegs uit enkele briewe of artikels uit sekondêre bronne.

Van die gemelde instansies beskik die Nasionale Argief van Suid-Afrika by verre oor die meeste inligting oor Reitz. Dié Argief het reeds in die laat 1880's ontstaan en het sedertdien as 'n versamelplek vir die rekords van beide die sentrale (nasionale) regering asook die provinsiale regering van eers die Zuid-Afrikaansche Republiek en later die Transvaal provinsie gediën. Amptelike publikasies soos die Hansard en regeringskommissies, asook groot hoeveelhede kaarte en foto's word ook deur dié Argief bewaar. In 'n stadium is ook gepoog om soveel as moontlik dokumente in privaatbesit bymekaar te maak en hierdie aanwinste sluit 'n groot hoeveelheid dokumente van besondere historiese belang in. Een van die belangrikste hiervan is waarskynlik die J.C. Smuts-versameling (A1) wat al Smuts se amptelike, halfamptelike en private korrespondensie vanaf 1886 tot met sy dood in 1950 bevat. Die versameling is gevolglik mildelik gebruik as gevolg van die briewe wat dit oor, van en aan Reitz bevat. Amptelike bronne in die Nasionale Argief wat inligting oor Reitz opgelewer het, sluit die rekords van die Goewerneur-

generaal (GG), Sekretaris van die Goewerneur van die Transvaal- en die Vrystaatkolonies (GOV), Departement van Gesondheid (GES), Meester van die Hooggeregshof (MHG), Koloniale Sekretaris Transvaal (CS) en Uitvoerende Raad (URU) in. Anders as in die voorafgemelde bronne bevat die argiefgroepe van die departemente waarvan Reitz minister was, weinig inligting oor sy doen en late. Die grootste teleurstelling in die Nasionale Argief was egter die kol. Deneys Reitz-versamelings (A112, A117 en A148) waarvan die beskrywing baie misleidend is, aangesien dit slegs fotokopieë van oorlogstelegramme, perstelegramme en getikte afskrifte wat Reitz vanuit sy vader se versamelings gemaak het, bevat. Dit sluit geen inligting oor homself in nie.

'n Bron wat veral lig op Reitz se gevoelens teenoor spesifieke individue asook Suid-Afrikaanse kwessies werp, is die Hansard, die publikasie wat die notules, bylaes, debatte en gekose komiteeverslae van die Volksraad weergee. Dit word reeds sedert 1910 gepubliseer en sluit gevolglik al Reitz se toesprake, kommentaar en opmerkings gedurende die periodes wat hy in die parlement gedien het, in. Die Hansard is besonder waardevol, aangesien dit inligting oor Reitz verskaf in 'n tydperk waarin daar nie veel ander bronne wat oor hom handel, is nie.

In die Dokumentasiediens van die Suid-Afrikaanse Nasionale Weermag is inligting verkry oor Reitz se betrokkenheid by die regeringsmagte tydens die 1914-rebellie en die veldtogte in Duits-Suidwes- en Duits-Oos-Afrika tydens die Eerste Wêreldoorlog. Soortgelyke rekords oor Reitz se deelname aan die Wesfront tydens dié oorlog is by die Nasionale Argief van die Verenigde Koninkryk aangetref. Die Britse Nasionale Argief besit egter ook 'n klein hoeveelheid inligting oor Reitz se politieke loopbaan, veral oor sy besoek aan Suid-Amerika in 1939. Die Deneys Reitz-versameling van die Suid-Afrikaanse Nasionale Museum vir Krygsgeskiedenis besit enkele artikels oor Reitz, asook die korrespondensie tussen Leila Reitz en die Museum oor Deneys se medaljes. Die versamelings van die Universiteite van die Witwatersrand en Kaapstad fokus op Reitz se politieke bedrywighede in die 1930's en bestaan grootliks uit korrespondensie deur en aan hom. Die enigste instansie wat

noemenswaardige inligting oor Reitz se werksaamhede en verblyf in die periode van 1906 tot 1916 bevat, is die Vrystaatse Argiefbewaarplek. Reitz se protokolregisters uit die tydperk het heelwat lig oor sy werk as prokureur in die periode gewerp.

Die belangrikste bronne waarop dié tesis gebaseer is, is Reitz se drie outobiografiese werke, *Commando* (1929),³⁸ *Trekking on* (1933), en *No outspan* (1942), wat sy lewe tot 1940, vier jaar voor sy dood, dek. Die drie werke beskryf amper elke faset van sy lewe, met die enigste werklike uitsondering inligting oor sy familie. In al drie werke word sy familie bloot in die verbygaan en baie oorsigtelik bespreek. *Commando* strek vanaf Reitz se kinderdae tot en met die einde van die Anglo-Boereoorlog (1894-1902). *Trekking on* strek vanaf 31 Mei 1902 tot Junie 1919 en *No outspan* vanaf November 1918 tot 1940. Aanvullend tot *Commando* is Reitz se oorspronklike manuskrip daarvan, Herinneringen van 1899-1902, wat in die Brenthurstbiblioteek in Johannesburg gehuisves word.

In *No outspan* skryf Reitz dat hy sy boeke gepubliseer het omdat hy daarvan hou om dinge te beskryf wat hy ervaar het. Hy wou ook bewys dat, ten spyte van Suid-Afrika se rasse- en politieke rusies, die inwoners van die land goedgehartig en vriendelik was en dat die hoop en vooruitsig bestaan het dat hulle in die toekoms in 'n enkele nasie sou verander.³⁹ Met dié woorde skeep hy die indruk dat beweringe oor Suid-Afrika gemaak is waarmee hy nie saamgestem het nie en dat hy dit wou regstel. Of hy werklik in die doel geslaag het, is te betwyfel. Wat hy egter wel reggekry het, was om hom deur sy werke in die middel van die Suid-Afrikaanse en wêreldgeskiedenis te plaas.

Commando was met publikasie in 1929 'n onmiddellike sukses en het meer as 'n dosyn herdrukke beleef. Dit is in Frans, Nederlands, Afrikaans en Duits vertaal en volgens At van Wyk het dit 'n verkoopsyfer van byna gelyk aan die

³⁸ D. Reitz, *Commando: A Boer journal of the Boer War*.

³⁹ D. Reitz, *No outspan*, p. 280.

totaal van al die ander werke oor die oorlog behaal⁴⁰ - 'n stelling wat twyfelagtig is as is in ag geneem word hoeveel werke oor die Anglo-Boereoorlog gepubliseer is. In sy biografie oor Percy Fitzpatrick meld J.P.R. Wallis dat *Commando* 'n meesterstuk is en dat dit die enigste werk is wat enigsins naby aan *Jock of the Bushveld* kom⁴¹ - 'n gevoel wat klaarblyklik nie deur almal gedeel is nie. Na aanleiding van 'n opmerking deur George Bernard Shaw oor hoe uitstekend *Commando* was, het genl. J.B.M. Hertzog glo geantwoord: "I know nothing about it. I've not read it. I have no time for people who make money out of our war."⁴²

Commando vertel die storie van 'n seun wat as 17-jarige by die Pretoria-kommando aangesluit het en vir die volgende drie jaar aan die Anglo-Boereoorlog deelgeneem het. Dit is nie die storie van 'n offisier of beroepsoldaat nie en fokus op Reitz se siening van die oorlog. Dit sê niks van wapens nie en baie min van militêre strategie en taktiek. Die oorlog word uit sy unieke oogpunt beskryf. Dit gee redes vir die uitbreek daarvan, die manier waarop die Boere geveg het, die swakpunte van die Boere, die verskrikings van die gevegte, hulle gebrek aan dissipline en die kwaliteit van sommige bevelvoerders. Reitz was gelukkig genoeg om aan al die verskillende fases van die oorlog deel te neem en hy kon dus 'n beskrywing gee wat begin het by die mobilisering van die Boere-kommando's in September 1899, die beleg van Ladysmith en al die vernaamste gevegte waaraan hy deelgeneem het. Dit gee 'n goeie oorsig van hoe dit was om 'n guerrilla te wees - om gedurig op vlug te wees, die tekorte aan ammunisie, voedsel, klere, perde, ensovoorts, in kort, die lewe op kommando. Dit is eenvoudig geskryf, maar uiters realisties.

Reitz se benadering tot *Trekking on* was soortgelyk aan dit wat hy in *Commando* gedoen het. Hy fokus in *Trekking on* merendeels op die Eerste Wêreldoorlog en gee 'n goeie beskrywing van sy ondersteuning van die regeringsmagte tydens die 1914-rebellie, die veldtogte in Duits-Suidwes- en

⁴⁰ A. van Wyk, 'n Anderste man, *Insig*, Augustus 1998, p. 45.

⁴¹ J.P.R. Wallis, *Fitz: The story of sir Percy Fitzpatrick*, pp. 122 en 217.

⁴² G.H. Nicholls, *South Africa in my time*, p. 138.

Duits-Oos-Afrika en die loopgraafoorlog aan die Wesfront in Europa. Sy skryfstyl is steeds om homself in die middel van gebeure te plaas en dit dan deur middel van sy uitstekende waarnemingsvermoë op 'n baie eenvoudige wyse weer te gee. Hy het nie 'n verstokte militaristiese benadering nie en fokus veel eerder op die menslike aspekte van die oorlog asook gebeure daar rondom. *Trekking on* is gevolglik, soos *Commando*, nie 'n militêre beskrywing van die oorlog nie, maar eerder 'n getemperde beskrywing van sy eie ervaringe.

In *No outspan* verander hierdie benadering egter drasties. Alhoewel hy steeds die verloop van sy eie lewe bespreek, is dit amper asof dit tweede viool begin speel. Hy gebruik sy verskillende reise en avonture om die gebiede wat hy besoek, asook die mense en diere wat hy teëkom, te beskryf. In verhouding hiermee raak sy eie lewe van sekondêre belang en baie groot gebeurtenisse, byvoorbeeld die vlagkwessie in die middel tot laat 1920's en sy eie betrokkenheid by die parlement, word oorsigtelik behandel. So ook sy bedrywighede as prokureur. Sy poste as minister word slegs aangeraak insoverre dit 'n aanknopingspunt vir sy reise en avonture is. Hy gee relatief min aandag aan die rasse- en politieke verskille wat 'n impak op Suid-Afrika het en beskryf nie werklik die politieke gevegte wat plaasvind nie. Op 'n minimalistiese wyse gee hy egter 'n goeie oorsig van die stryd om nasionale identiteit en 'n plek in die groter wêreld – die stryd tussen nasionalisme en Britse imperialisme wat die verloop van die Suid-Afrikaanse geskiedenis tot 'n groot mate in veral die twintigerjare bepaal het. Die een uitsondering tot hierdie benadering is waarskynlik die laaste hoofstuk in *No outspan* waarin hy 'n boeiende eerstehandse getuigenis lewer oor die krisis wat as gevolg van die Unie se voorgenome deelname aan die Tweede Wêreldoorlog ontstaan het, asook van die “staatsgreep” wat deur die Britsgesinde lede van die parlement uitgevoer is.

Die een kenmerk van Reitz wat in al drie sy werke na vore kom, is 'n fyn waarnemingsvermoë wat duidelik in sy beskrywing van sy omgewing en die mense wat hy teëkom, weerspieël word.

1.3 **Ontleding van die belangrikste bronne wat gebruik is**

Een van die belangrikste faktore wat in ag geneem moet word in die "verstaan" van Reitz se drie outobiografiese geskrifte, is dat hy dit in retrospek geskryf en uitgegee het, met ander woorde lank nadat die gebeure in werklikheid plaasgevind het. Dit het na alle waarskynlikheid veroorsaak dat die perspektief waaruit hy geskryf het, verander het. As voorbeeld dien 'n vergelyking tussen Herinneringen van 1899-1902 en *Commando* wat onderskeidelik in 1903 en 1929 geskryf is.

Reitz was 21 toe hy, terwyl hy as transportryer in Madagaskar gewerk het, sy Herinneringen geskryf het. In teenstelling daarmee is *Commando* 'n geredigeerde weergawe van Herinneringen van 1899-1902 wat amper 30 jaar later eers geskryf is. In hierdie stadium het hy twee groot voordele gehad: perspektief en ondervinding. Hy het toe reeds aan die Eerste Wêreldoorlog deelgeneem, hy was 'n kabinetslid en lid van die parlement en sy Engels was uitstekend. Die gevolg is dat *Commando* 'n gesofistikeerde en vloeiende verslag van die Anglo-Boereoorlog is. In teenstelling hiermee is Herinneringen van 1899-1902 die eenvoudige verhaal van 'n jong bittereinder - 'n eerste poging wat in duidelike en kleurvolle "Hollands" geskryf is. In die manuskrip, wat so gou na die oorlog geskryf is, is Reitz se onthou van sy ervaringe baie helder en sy stories weerspieël sy emosies.

Die grootste verskil tussen die manuskrip en *Commando* is die donker prentjie wat die manuskrip gee van die Britse gedrag gedurende die oorlog – gewoonlik vergesel van bitsige of kwetsende kommentaar – en van die ontberinge wat die kommando's en die burgerlikes, oud en jonk, vrouens en kinders, bereid was om deur te maak vir hulle onafhanklikheid.

Commando beskryf dieselfde avonture as die manuskrip, maar in 'n veel meer selfbeheerste en gepoleerde manier.⁴³ *Commando* het 'n beplande afsydigheid met emosies wat totaal en al onder beheer is. Die tydperk waarbinne *Commando* gepubliseer is en die manier waarin dit geskryf is, laat

⁴³ Brenthurstbiblioteek, CJ Barnard, Memo aan Brenthurstbiblioteek re die publisering van D Reitz se Herinneringen van den Engelschen Oorlog 1899-1902, 17/10/1997.

die vraag ontstaan of dié werk nie dalk 'n doelbewuste poging tot rekonsiliasie tussen Boer en Brit was nie? Reitz neem 'n uiters rekonsiliërende posisie in deur nie die Britte af te kraak as barbaars in hulle optrede nie.

Die manuskrip bevat oor die algemeen ook meer detail as *Commando*. Dit sluit heelwat materiaal in wat uit die werk gelaat is: beskrywings van baie gebeurtenisse, beide snaaks en pynlik; grafiese detail van die simpatie en ondersteuning van die koloniale Afrikaners vir genl. Smuts se kommando in die Kaapkolonie; Deneys Reitz se persoonlike indrukke van mense soos lord Kitchener, genls. De la Rey en Beyers, kmdte. Lodi Krause en Ben Bower, die jong Klasie Havenga, later Minister van Finansies; en uiteindelik 'n roerende beskrywing van die reaksie van die Boere konferensiegangers oor die verlies van hulle onafhanklikheid tydens die Vrede van Vereeniging. So skryf hy byvoorbeeld dat dit vir hom gelyk het asof Kitchener 'n kêrel was wat te veel in die bottel gekyk het – sy gesig was rooi en hy het swaar sakke onder sy oë gehad.⁴⁴

1.4 Hoofstukindeling

Hoofstuk 1 van hierdie proefskrif fokus op 'n uiteensetting van die onderwerp wat bestudeer word, die redes waarom dit bestudeer word, asook die vernaamste bronne wat gebruik is. Hoofstukke 2 tot 9 verskaf 'n kronologiese lewensbeskrywing van Reitz, vanaf sy geboorte tot by sy dood, terwyl hoofstuk 10, as 'n slotbeskouing, Reitz se bydrae in die Suid-Afrikaanse geskiedenis in perspektief probeer stel.

Alhoewel Reitz se lewe kronologies bespreek word, is 'n tematiese benadering tot 'n mate in die laaste drie hoofstukke, wat die periode van 1920 tot 1944 dek, gevolg. Dit is gedoen omdat 'n groot gedeelte van die inligting wat verkry is oor spesifieke aspekte of gedagtes handel, byvoorbeeld Reitz se optredes in die Volksraad, sy gevoelens oor swart mense of die taalkwessie. Aangesien Reitz geweldig konsekwent gebly het in sy optrede en standpunte

⁴⁴ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 951.

tussen 1920 en 1944, sou dit sinloos wees om sy aksies op 'n jaarlikse basis te bespreek en is dit eerder as 'n geheel in 'n spesifieke stadium bespreek.

Hoofstuk 2: Vormingsjare

2.1 *Kinder- en jeugjare*

In Augustus 1874 vestig Francis William (Frank) Reitz (1844-1934) en sy eggenote, Blanca Thesen (1854-1887), hulle in Bloemfontein, hoofstad van die Vrystaatse Republiek wat twintig jaar tevore tot stand gekom het. Frank se koms na Bloemfontein was te danke aan die feit dat president J.H. Brand hom die pos van voorsitter van die pas ingestelde Vrystaatse appèlhof aangebied het. Frank was uiters geskik vir hierdie posisie in die jong republiek, aangesien hy op 11 Junie 1867 as advokaat aan die Inner Tempel in Londen gekwalifiseer het, waarna hy op 23 Januarie 1868 tot die Kaapse balie toegelaat is.¹

Met Frank en Blanca se aankoms in Bloemfontein was die dorp al heelwat groter en beter ontwikkel in vergelyking met hoe dit daar uitgesien het toe kap. H.D. Warden in 1846 as Britse Resident vir Bloemfontein as sy standplaas uitgekies het.² Tussen 1867 en 1877 het daar byvoorbeeld 178 winkels en handelondernemings in die Bloemfonteinse koerante geadverteer. Spesialiswinkels het die ou boerewinkels van vroeër vervang, banke is gestig en 'n toenemende aantal besoekers het hotelakkommodasie noodsaaklik gemaak. Ten spyte van al die ontwikkeling en vooruitgang was huise skaars en duur. Die nuwe intrekkers, baie besoekers en 'n herlewing van die Anglikaanse kerk het boonop 'n impak op die maatskaplike lewe in Bloemfontein gehad. Teen die einde van die jare sewentig was daar reeds vyf skole in Bloemfontein, waaronder Grey-Kollege.³

¹ W.J. de Kock en D.W. Krüger (hoofred.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II*, pp. 592 - 593.

² S.M. Botes, Sosiale lewe in Bloemfontein se derde Presidensie 1886-1900, *Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, vol. 12, nr. 1, Mei 1998, p. 20.

³ K. Schoeman, *Bloemfontein: Die ontstaan van 'n stad 1846-1946*, pp. 59-60 en 62-63.

Die versnelde ekonomiese ontwikkeling van Bloemfontein kan aan die ontdekking van diamante in die omgewing van Hopetown en die latere Kimberley in die laat 1860's, asook goud aan die Witwatersrand in 1886, toegeskryf word. Bloemfontein was die kortste roete vanaf die kus na die goudvelde en transportryers met swaar gelaaide waens het goue besef dat hulle die drieweg van die Vaalrivier vinniger bereik het deur oor Bloemfontein vanaf Kaapstad as oor Kimberley te reis. Dit het verder tot gevolg gehad dat die handel in Bloemfontein toegeneem het. Die verbinding van Bloemfontein aan die telegraafnetwerk in 1878 asook die oopstelling van die spoorlyn vanaf die Kaap tot in Bloemfontein in 1888, het 'n verdere bydrae tot die toename in handel en verkeer gelewer.⁴ Nogtans beskryf die Britse skrywer Anthony Trollope die Bloemfontein van die 1870's soos volg: "The town is so quiet and seems to be so happy and contented, removed so far away from strife and want and disorder, that the beholder ... is tempted to think that the peace of such an abode is better than the excitement of Paris, London or New York".⁵

Uit 'n politieke oogpunt gesien het die houding van inwoners van die Vrystaat, met Bloemfontein as hoofstad, in die 1870's en daaropvolgende jare stelselmatig ontwikkel vanaf byna apatie tot een waar nasionalisme en 'n sterk Afrikanergevoel die botoon gevoer het. Verskeie voorvalle het hiertoe bygedra, waaronder die belangrikstes waarskynlik die anneksasie van die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR) op 12 April 1877 deur sir Theophilus Shepstone en die stigting van die Vrystaatse tak van die Afrikanerbond in 1881 was. Die anneksasie van die ZAR deur Shepstone het tot die Eerste Vryheidsoorlog van 1880 tot 1881 tussen Brittanje en die ZAR aanleiding gegee.

Alhoewel die Vrystaat nie direk by die gebeure in die ZAR tussen 1877 en 1881 betrokke was nie, het die oorlog 'n hewige reaksie in die Vrystaat tot gevolg gehad. Dit het tot 'n gevoel van nasionalisme wat politieke grense

⁴ S.F. Malan, *Politieke strominge onder die Afrikaners van die Vrystaatse Republiek*, p. 76.

⁵ <http://about-south-africa.com/html/bloemfontein.html>, *Bloemfontein*, 18/01/2007.

geïgnoreer het, bygedra en Afrikaners in die Transvaal, Vrystaat en Kaapkolonie het begin om mekaar die hand te reik.⁶

Verdere olie op die vuur was die totstandkoming van verskeie takke van die Afrikanerbond in die Vrystaat, waaronder dié van Bloemfontein op 12 Mei 1881.⁷ Die Afrikanerbond het in 1879 in die Kaapkolonie ontstaan met die doel om alle organisasies wat met Afrikanersake bemoeid was, te verenig. Die Bond was verder daarop gemik om die verspreiding van Britse invloed op Afrikanergebruike en -tradisies teë te werk en het ook beswaar aangeteken teen die oorheersing van die ekonomie deur Engelssprekendes.⁸ Tydens die stigting van die Bloemfonteinse tak van die Afrikanerbond is Frank Reitz tot voorsitter verkies.⁹ Alhoewel hy vir sy deelname aan die beweging deur ondersteuners daarvan geloof is, het die Vrystaatse Engelstalige pers hom heftig gekritiseer omdat hy as regter hom met 'n vereniging wat politieke oogmerke nagestreef het, bemoei het. Sy moontlike onpartydigheid tydens regsuitsprake is in twyfel getrek.¹⁰ Die kritiek kon Reitz egter nie van sy ingeslane koers laat afwyk nie en hy het voortgegaan om 'n groot rol in die vestiging van die Afrikanerbond en die ontwaking van die nasionale bewussyn in die Vrystaat te speel.¹¹ Selfs tydens Reitz se presidentskap het die Vrystaat 'n sterk Republikeins-Afrikanerrigting ingeslaan en het hy die Afrikanerkultuur aktief aangemoedig. Dit het tot gevolg gehad dat daar wegbeweeg is van J.H. Brand se pro-Britse inslag en dat 'n gevoel van patriotisme teenoor die Vrystaat as vaderland nuwe hoogtes bereik het.¹²

Op 2 April 1882 is Deneys Reitz, die derde van Frank en Blanca Reitz se vyf oorlewende seuns, te midde van dié politieke en ekonomiese ontwaking in die

⁶ S.F. Malan, *Politieke strominge onder die Afrikaners van die Vrystaatse Republiek*, p. 76.

⁷ *Ibid.*, p. 97.

⁸ H. Giliomee, *The Afrikaners: Biography of a people*, pp. 220-221.

⁹ S.F. Malan, *Politieke strominge onder die Afrikaners van die Vrystaatse Republiek*, p. 97.

¹⁰ J.C. Moll, Francis William Reitz en die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1973, p. 50.

¹¹ W.J. de Kock en D.W. Krüger (hoofred.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II*, p. 594.

¹² S.F. Malan, *Politieke strominge onder die Afrikaners van die Vrystaatse Republiek*, p. 206.

Vrystaat, in Bloemfontein gebore. Sy jeugjare is in 'n tydperk van groei en vooruitgang deurgebring en aangesien geen individu in isolasie van sy omgewing staan nie, sou die politieke en ekonomiese gebeure van dié tyd 'n invloed op sy jong gemoed gehad het, selfs al was dit onbewustelik. Die gebeure en atmosfeer van die laaste 30 jaar van die 19de eeu in die Vrystaat sou sy lewensuitkyk, -benadering en emosies vorm. Op 'n soortgelyke wyse sou die aktiwiteite, standpunte en selfs gevoelens van sy vader 'n belangrike invloed op hom uitoefen.

Deneys is na sy vader se moeder, Cornelia Magdalena Deneys vernoem.¹³ As daar na sy voorgeslagte aan vaderskant gekyk word, was hy uit 'n besondere familie waarvan dokumentêre bewyse so ver as 1630 teruggespoor kan word, afkomstig.¹⁴ Sy moeder was 'n nooi Thesen - oorspronklik van Stavanger in die Rogaland-streek van Noorweë. Frank en Blanca het ontmoet nadat die Thesen-familie in 1869 per skip op pad na Nieu-Seeland was om daar beter bestaansmoontlikhede te gaan soek, by die Kaap aangedoen het en toe besluit het om hulle eerder in Knysna te vestig. Hulle is op 24 Junie 1874 in die St. George's Katedraal in Kaapstad getroud.¹⁵

Uit Frank en Blanca se huwelik is daar 'n verdere ses seuns en een dogter gebore, naamlik Francis William (Franky) (1875), Hjalmar (1877), Alfchild (1879), Joubert (1880), Arnt Leonard (1883), George Grey (1884) en Johannes Hendrikus Brand (1887).¹⁶ Drie van hierdie kinders is op 'n vroeë ouderdom oorlede, naamlik Franky,¹⁷ Alfchild¹⁸ en George Grey,¹⁹ die twee seuns vermoedelik van witseerkeel en Alfchild van kinkhoes. Hulle sterftes,

¹³ W.J. de Kock (hoofred.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*, p. 700.

¹⁴ N.A. Bosch Reitz en F.G.L.O. van Kretschmar, *The Bosch Reitz Genealogy c.1510-1991*, p. ii.

¹⁵ J.C. Moll, Francis William Reitz en die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1973, p. 14; C.H. Reitz, *Blood of my Ancestors*, vol. I, p. 158.

¹⁶ F.W. Reitz, *Outobiografie* (toegelig deur J.C. Moll), p. 80.

¹⁷ N.A. Bosch Reitz en F.G.L.O. van Kretschmar, *The Bosch Reitz Genealogy c.1510-1991*, p. 65.

¹⁸ *Ibid.*, p. 71.

¹⁹ *Ibid.*, p. 76.

asook dié van Blanca in 1887, kan waarskynlik toegeskryf word aan die witseerkeel-epidemies wat in die tagtigerjare in Bloemfontein uitgebreek het en waaronder verskeie inwoners deurgeloop het.²⁰

Ten tye van Deneys se geboorte en nieteenstaande die ekonomiese vooruitgang wat plaasgevind het, was Bloemfontein 'n plattelandse dorp met 'n landelike atmosfeer. Volgens die 1880 Vrystaat-sensus het die Bloemfonteinse distrik 13 274 inwoners gehad, waarvan 7 353 wit en 5 921 swart was. Die meerderheid van die wittes was boonop boere met die gevolg dat Bloemfontein-dorp slegs sowat 1 688 wit inwoners gehad het.²¹ Tien jaar later het die prentjie aansienlik anders daar uitgesien en het die dorp oor sowat 2 077 wit inwoners beskik.²² Die hoeveelheid huise op die dorp het vanaf 1880 tot 1890 van 297 tot meer as 400 toegeneem.²³

Die Amerikaner James Bryce meld dat “In the Orange Free State I discovered, in 1895, the kind of republic which the fond fancy of the philosophers of the last century painted, an ideal republic”. In 1899 beskryf hy Bloemfontein as “...one of the neatest and, in a modest way, best appointed capitals in the world”.²⁴

Dit is in hierdie rustige milieu wat Deneys hom en sy broers plaas as hy sy kinderjare in Bloemfontein as sorgvry en gelukkig, soortgelyk aan wat Tom Sawyer²⁵ deurgemaak het, beskryf. Meer as vyftig jaar later mymer hy dat daar geen lopende water, geen treine, telefone of elektriese ligte was nie en dat hulle van motorkarre, vliegtuie en radio's nog nooit gehoor het nie. Hulle

²⁰ K. Schoeman, *Bloemfontein*, p. 104.

²¹ H.J. van Aswegen, Die verhouding tussen Blank en Nie-Blank in die Oranje-Vrystaat, 1854-1902, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, Jaargang 34, deel I, pp. 23-24.

²² *Ibid.*, p. 26.

²³ K. Schoeman, *Bloemfontein*, pp. 89 en 119.

²⁴ J. Bryce, *Impressions of South Africa*, pp. 313 en 314.

²⁵ M. Twain, *The adventures of Tom Sawyer*, 1876.

het 'n aantal Basoetoeponies aangehou en daar was baie wild in die veld, met die gevolg dat hulle baie gejag, visgevang en rondgery het.²⁶

Deneys was korrek ten opsigte van die gebrek aan motorvoertuie in Bloemfontein tydens sy kinderjare, aangesien hy in 1902 met sy aankoms in Madagaskar vir die eerste keer geleentheid gekry het om in 'n motor te ry.²⁷ Hy was tegnies gesproke egter nie heeltemal korrek om te meld dat daar geen lopende water, geen treine, telefone of elektriese ligte tydens sy kinderjare was nie. Straatbeligting is reeds in 1883 deur middel van paraffienlampe verskaf.²⁸ Vanaf 1895 is straatligte geëlektrifiseer en privaatwoningen van elektrisiteit voorsien.²⁹ Die treinspoor vanaf Kaapstad het Bloemfontein in 1888 bereik en in 1891 het die Spoorweë telefone in gebruik geneem. In 1896 het die Volkshospitaal en die polisiekantoor telefone gehad en in 1898 het die Raadsaal sy eie lyn gekry. In 1897 het die Volksraad boonop toestemming gegee vir die instelling van 'n "telefonisch gemeenskap" in Bloemfontein.³⁰

Die navorser oor Deneys se lewe kan maar net wonder hoeveel ooreenkomste daar wel tussen Deneys en Tom Sawyer is. Sawyer, alhoewel vindingryk en avontuurlustig, is nie as 'n karakter wat veel dissipline gehad het, uitgebeeld nie. Hy was redelik lui, het gedoen wat hy wou wanneer hy wou en was gereeld in die moeilikheid as gevolg van een of ander streek wat hy uitgehaal het. Boonop het hy 'n uitstekende verbeelding gehad en het hy alles in sy vermoë gedoen om sy fantasieë te laat waar word, 'n beskrywing wat net sowel aan Deneys toegedig kan word. In sy latere lewe is Deneys verskeie male bestempel as iemand wat nie kantoorgebonde wou wees nie, maar redelik sku was vir die werk wat hy as minister moes doen en dat hy nie

²⁶ D. Reitz, *No Outspan*, pp. 21-22.

²⁷ D. Reitz, *Trekking On*, p. 20.

²⁸ K. Schoeman, *Bloemfontein*, p. 99.

²⁹ *Ibid.*, p. 124.

³⁰ *Ibid.*, p. 124.

van parlamentsittings gehou het nie.³¹ Hy het ook gereeld die pad op soek na nog 'n avontuur in voorheen onverkende gebiede aangedurf. As daar dus na die ooreenkomste tussen Deneys en Tom Sawyer gekyk word, was daar waarskynlik meer van Tom Sawyer in Deneys as wat hy self sou toegee.

Uit Deneys, asook sy broers Hjalmar en Jack,³² se beskrywings, kan afgelei word dat die Reitz-seuns en hulle vriende 'n wonderlike bestaan in die plattelandse Bloemfontein gevoer het. Soos die seuns van hulle tyd was hulle op hulself vir hulle vermaak aangewese. Die meeste van hulle tyd is in die natuur deurgebring - vandaar Deneys se verwysings na perdry, jag en visvang en na alle waarskynlikheid ongeskrewe, kattedwaad. Die grootte van Bloemfontein en, vir 'n seun, idilliese omstandighede waarin hulle grootgeword het, het hul ideaal hiertoe geleen.

Hjalmar, Deneys se ouer broer, vertel van die vryheid wat hulle gehad het en hoe hulle as jong kinders 'n nes voëliers ontdek het en besluit het om die eiers uit te suig. Die avontuurlike Deneys het die voorbeeld gestel deur die eerste te wees om een van die eiers by te dam. Alhoewel hy daarin geslaag het om die inhoud van die eier in te wurg, het sy gesigsuitdrukking sy broers oortuig om nie dieselfde te doen nie. Later het hulle uitgevind dat dit 'n slangeier was wat Deneys uitgesuig het en nie 'n voëlier nie.³³

Deneys se manier van grootword het hom waarskynlik goed voorberei vir die ervaringe wat hy in sy latere lewe sou deurmaak. Die veldkunsies wat hy aangeleer het, sou hom goed te pas kom tydens die Anglo-Boereoorlog, asook tydens die verskeie reise wat hy op sy eie in Afrika onderneem het. Die buitelewe het waarskynlik ook 'n invloed op sy karaktervorming gehad, veral sy individualistiese en onafhanklike ingesteldheid. Sy optrede in sy latere

³¹ A. van Wyk, 'n Anderste man, *Insig*, Aug, 1998, pp.45-46.

³² H. Reitz, *The conversion of a South African Nationalist*, 1946; V. Buchanan-Gould, Jack Reitz, *The Outspan*, 15 Desember 1950.

³³ H. Reitz, *The conversion of a South African Nationalist*, p. ii.

lewe wys dat hy sy eie vermoëns en oordeel vertrou het, dat hy die moed van oortuiging gehad het om dinge wat hy aangepak het deur te voer en dat hy nie bang was om sy eie kop te volg ongeag wat enige-iemand anders daarvan gedink het nie.

In sy boek *The Conversion of a South African Nationalist* beskryf Hjalmar Deneys as humeurig en 'n vegter en dit spruit waarskynlik net soveel uit die manier waarop hy grootgeword het as sy persoonlikheid. Om dit te staaf, verwys Hjalmar na 'n bakleiery tussen hom en Deneys toe hy sowat vyftien en Deneys nege was. Volgens hom het hy Deneys vir sowat twintig minute op die grond vasgepen en was hy te bang om hom te los aangesien hy bevrees was dat Deneys hom daarna met enigiets wat hy in die hande kon kry, sou aanval. Hy moes boonop sy gesig so ver as moontlik van Deneys af weghou, anders sou Deneys hom met die kop gestamp het. Hulle vader was op die ou end genoodsaak om tot Hjalmar se redding te kom en die geveg op te breek.³⁴

Deneys se humeur het volgens Hjalmar nie met tyd verdwyn nie. Hy vertel byvoorbeeld hoe hy en Deneys in 'n bakleiery betrokke geraak het tydens hulle verblyf by die Duitse korps van kommandant Von Goldegg gedurende die Anglo-Boereoorlog. Die Duitsers het Deneys as 'n klein vuurvreter beskou en daarvan gehou om hom teen Hjalmar op te steek. Een so 'n geveg het so woes geraak dat die Duitsers tussenbeide moes tree. Volgens Hjalmar het hy in daardie stadium gedink dat dit gelukkig vir Deneys was, maar hy het later besef dat hy eintlik die gelukkige een was.³⁵ Selfs in sy latere jare as minister en parlementariër het Deneys se vegtersinstinkte nie verdwyn nie. L.E. Neame beskryf Deneys as die "sledge-hammer" van die opposisie in die Unie-parlement. Volgens Neame was Deneys sy hele lewe deur 'n vegter - hy het altyd aangeval en nooit toegegee dat hy die onderspit gedelf het nie.

³⁴ H. Reitz, *The conversion of a South African Nationalist*, p. i.

³⁵ *Ibid.*, pp. i-ii.

“When he fights he puts his heart into the business, and if bitter replies hurtle through the air he gives as good as he takes.”³⁶

Die indruk moet egter nie gewek word dat Deneys heeltemal wild en sonder kultuur groot geword het nie. Sy vader was ‘n goed geleerde en belese persoon met ‘n breë akademiese agtergrond. In Desember 1863 het Frank Reitz ‘n Tweedeklas Sertifikaat in Wetenskap en Letterkunde ontvang, waarna hy hom in die regte aan die Inner Temple in Londen bekwaam het.³⁷ Op kulturele gebied het hy ‘n groot rol in die ontwikkeling van die Vrystaat gespeel. Hy het onder andere ‘n leidende rol in die stigting van die Bloemfonteinse biblioteek in 1875 en ‘n museum asook die *Letterkundige en Wetenschappelijke Vereeniging* in 1877, gespeel.³⁸ Sy betrokkenheid by laasgenoemde vereniging het in 1891 daartoe gelei dat ‘n aantal voorlesings vanuit William Shakespeare se *Macbeth* in die aande by die Presidensie aangebied is.³⁹

Frank het ook baanbrekerswerk gedoen met die daarstelling van “Kaapsch-Hollandsch”, ‘n vroeë weergawe van Afrikaans. In 1870 het hy sy eerste gedig, *Klaas Gezwint en zijn paert*, in dié taal gepubliseer.⁴⁰ Hy was egter ewe vlot in Engels en Hoog-Hollands⁴¹ en het onder andere van Robert Burns se gedigte na Afrikaans vertaal.⁴² Deneys het, toe hy so sewe jaar oud was, geglo dat Burns sy vader se gedigte baie middelmatig na Engels vertaal het.⁴³

³⁶ L.E. Neame, *Some South African politicians*, pp. 129 en 133.

³⁷ J.C. Moll, Francis William Reitz en die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1973, pp. 6-8.

³⁸ W.J. de Kock en D.W. Krüger (hoofred.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II*, pp. 595-597.

³⁹ S.M. Botes, Die derde Presidensie, Bloemfontein, gedurende die verblyf van president F.W. Reitz, 1889-1895, *Navorsing van die Nasionale Museum Bloemfontein*, vol. 15, deel 4, Desember 1999, p. 92.

⁴⁰ W.J. de Kock en D.W. Krüger (hoofred.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II*, pp. 595-597.

⁴¹ J.F. Reitz, The Reitz family in South Africa, *Africana Aantekeninge en Nuus*, September 1978, deel 23, no. 3, p. 107.

⁴² D. Lamb, The Republican presidents, volume 2, *Perskor Reference Series*, p. 2.

⁴³ D. Reitz, *No Outspan*, p. 78.

Versamelings van Frank Reitz se werke is later onder die titels *Uitgesogte Afrikaans Gedigte* en *Oorlogs en Andere Gedigten* gepubliseer.⁴⁴

Boeke was dus vrylik in die Reitz-huishouding aanwesig en het van kindsbeen af deel van Deneys se lewe uitgemaak. Frank se liefde vir die letterkunde het by sy seuns weerklink gevind en die ouer seuns was almal baie lief vir lees. Hierdie liefde het waarskynlik Deneys se kennis uitgebrei en sy verbeelding gestimuleer. In *Commando*, Deneys se gepubliseerde werk oor sy wedervaringe tydens die Anglo-Boereoorlog, asook Herinneringen van 1899-1902, die oorspronklike manuskrip van *Commando* wat Deneys in 1903 in Madagaskar geskryf het, is daar verskeie verwysings van hoe Deneys gesit en koerant lees het,⁴⁵ of boeke by biblioteke gaan uitneem het (met⁴⁶ of sonder toestemming⁴⁷), of hoe hulle boeke uit van die Britse kampe gebuit het.⁴⁸ Hy verwys selfs na 'n geleentheid toe hy 'n stuk uit Charles Dickens aan twee Britse offisiere aangehaal het.⁴⁹ Dit is duidelik dat Deneys tydens die oorlog geweldig leeshonger was en dat hy enigiets sou verslind wat voor hom neergesit is.

Ten minste drie van Frank se kinders, Deneys ingesluit, het in latere stadiums boeke, artikels, gedigte en verhale geskryf en laat publiseer. Hjalmar het in 1903 'n Nederlandse roman, *De dochter van den handsopper: Afrikaansch-Hollandsch roman*, gepubliseer en in 1909 het hy en Tielman Roos gesamentlik 'n juridiese werk, *Principles of Roman Dutch law*, die lig laat sien. Saam met Harm Oost was hy ook redakteur van I.M. Goodman se *Die Nasionale Boek*. Sy eie verhaal het hy in *The conversion of a South African*

⁴⁴ J.F. Reitz, The Reitz family in South Africa, *Africana Aantekeninge en Nuus*, September 1978, deel 23, no. 3, p. 107.

⁴⁵ D. Reitz, *Commando*, pp. 67, 157, 220-221, 258-259; Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 119-120.

⁴⁶ Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 182 en 183.

⁴⁷ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 936-939.

⁴⁸ D. Reitz, *Commando*, p. 137.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 137. Die aanhaling was uit *David Copperfield*, gepubliseer in 1850 en het gehandel oor Wilkens Micawber, 'n karakter wat in die tronk beland het nadat hy nie sy debiteure kon betaal nie.

Nationalist opgeteken. Met sy dood was hy redakteur van die publikasie *Kort en Goed*.⁵⁰

Joubert het bekend geraak vanweë sy bydrae tot vroeë literêre skeppinge in Afrikaans, alhoewel hy ook in Nederlands en Engels gedig het. Sy bekendste gedig, *The Searchlight*, is in 1910 gepubliseer en later in F.W. Reitz se bundel, *Oorlogs en ander gedichten*, opgeneem. Ander gedigte wat hy geskryf het sluit *Kamppraatjies*, *Ons taal* en die *Lam en die wolf* in. Behalwe vir gedigte het hy ook verhale en romans geskryf. Onder sy verhale tel *Die baljuw*, 'n vervolghverhaal teen die agtergrond van die Anglo-Boereoorlog, *Bang Bramie* en *Ambisie*. Sy drie romans was *Die dolosgooier*, *Beproewing* en *Wraak*.⁵¹

Die letterkundige liefde wat by die Reitz-seuns gekweek is en die manier hoe hulle dit uitgeleef het, is waarskynlik dié een aspek van sy lewe wat vir Deneys se grootste bekendheid besorg het. Alhoewel hy in latere jare as minister 'n verskeidenheid van portefeuljies bekleed en as Hoë Kommissaris in Londen gedien het, is hy aan die meerderheid mense as gevolg van sy boek *Commando* (1929) bekend. Sy literêre loopbaan het egter nie met *Commando* geëindig nie. Hy het ook 'n verdere twee boeke, *Trekking On* (1933) en *No Outspan* (1943), die lig laat sien. *Commando* strek vanaf Reitz se kinderdae tot en met die einde van die Anglo-Boereoorlog (1894-1902). *Trekking On* dek die periode vanaf 31 Mei 1902 tot Junie 1919 en *No Outspan* vanaf November 1918 tot 1940, vyf jaar voor sy afsterwe. In *Trekking on* fokus Deneys merendeels op die Eerste Wêreldoorlog. Hy gee 'n goeie beskrywing van sy eie deelname aan die 1914 rebellie, die veldtogte in Duits-Suidwes-Afrika en Duits-Oos-Afrika en die loopgraafoorlog aan die Wesfront in Europa. In *No Outspan* gebruik hy sy verskillende reise en avonture om die gebiede wat hy besoek, asook die mense en diere wat hy

⁵⁰ C.J. Beyers (hoofred.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek IV*, p. 521.

⁵¹ Van die Redaksie, Joubert Reitz – 'n baanbreker-digter, *Die Brandwag*, 7 Desember 1951, p. 96. (*Die baljuw* - *Die Brandwag*, Mei–Junie 1910; *Bang Bramie* - *Die Brandwag*, 31 Mei 1910; *Ambisie* - *Die Brandwag*, 1 Desember 1912; *Die dolosgooier* – 1916; *Beproewing* – 1918; en *Wraak* – 1927.)

teëkom, te beskryf. Sy eie politieke loopbaan asook verskeie groot gebeurtenisse, byvoorbeeld die vlagkwessie in die middel tot laat 1920's en sy betrokkenheid by die parlement, word ook oorsigtelik behandel.

Deneys het ook 'n biografie oor Paul Kruger aangepak, maar het dit nooit voltooi nie. Wat, volgens Deneys se skoondogter en kleinseun, die publikasie van sy werke nog meer merkwaardig maak, is dat hy al sy dokumente en manuskripte geskryf het deur bloot op sy geheue staat te maak.⁵²

2.2 *Blanca Reitz se dood*

Blanca Reitz het op F.W. Reitz se verjaarsdag in 1887, 5 Oktober, op 'n jeugdige byna 33 jaar gesterf. Daar kan aangeneem word dat haar dood Deneys weerloos gelaat het – hy was na alles net vyf jaar oud – en daar moes 'n tydperk van onstabieliteit en onsekerheid in sy lewe gewees het. 'n Mate van bestendigheid is egter aan die Reitz-kinders gegee deurdat 'n suster van hulle moeder na hulle omgesien het.⁵³ Oor Deneys se verhouding met sy moeder kon geen inligting opgespoor word nie. Sy gepubliseerde werke werp geen lig daarop nie en dit is moontlik daaraan toe te skryf dat hy met haar dood so jonk was dat hy nie veel van haar kon onthou nie. Frank Reitz skryf egter dat Blanca vir hom 'n dierbare eggenote en vir hulle kinders 'n liewe en selfopofferende moeder was. Hy meld verder dat sy seuns "...God [kon] dank dat hulle so 'n moeder gehad het".⁵⁴

Twee jaar later, op 11 Desember 1889, het Frank hom in 'n tweede huwelik begeef. Sy nuwe vrou, Cornelia Maria Theresa Mulder (1863–1935), die waarnemende direktrise van die Bloemfonteinse Damesinstituut (Eunice-

⁵² Persoonlike mededeling: Michael en Helen Reitz, Klein Constantiastraat 29, Constantia, 02/05/2005.

⁵³ V. Buchanan-Gould, Jack Reitz, *The Outspan*, 15/12/1950, p. 38.

⁵⁴ F.W. Reitz, *Outobiografie* (toegelig deur J.C. Moll), pp. 28-29.

damesinstituut), was vanuit Delft in Nederland afkomstig en het haar slegs twee jaar vantevore in Bloemfontein gevestig. Dié huwelik sou ses halfbroers en een halfsuster aan Deneys besorg, naamlik Elizabeth (Bessie) (1890), Henry Loch (Harry) (1893), Rolf (1894), Francis William (Frank) (1896), Frederik Benedictus (Fritz) (1897), Gysbert (Gys) (1898) en Jan Govert (1899).⁵⁵

2.3 F.W. Reitz as staatspresident

Met die afsterwe van president J.H. Brand is Frank Reitz op 18 Desember 1888 met 'n oorweldigende meerderheid as president van die Vrystaatse Republiek verkies. Die verandering in Frank se posisie en status het 'n wêreld vir Deneys en sy broers oopgemaak wat aan hulle geleenthede wat hulle andersins nie sou gehad het nie, verskaf het. Na Frank se inhuldiging as staatspresident in die Tweekoringkerk in Bloemfontein op 10 Januarie 1889,⁵⁶ het die Reitz-gesin in Maart 1889 vanuit hulle woning in Monumentweg, net onder die Queen's Fort,⁵⁷ na die Presidensie getrek.⁵⁸ Die Presidensie, wat in President Brandstraat geleë is, was die amptelike woonplek van die laaste drie presidente van die Oranje Vrystaat, naamlik J.H. Brand, F.W. Reitz en M.T. Steyn. As presidensiële ampswoning was die Presidensie tussen 1886 en 1900 die sosiale middelpunt van Bloemfontein⁵⁹ en verskeie belangrike politieke en ekonomiese gebeure het hier plaasgevind. Alhoewel die Reitz-kindere te jonk was om by alles wat in die Presidensie plaasgevind het betrokke te wees, kan aanvaar word dat hulle nie van die bedrywighede van hulle ouers en dié se besoekers aan die Presidensie onbewus was nie. Die stelling "kindere moet gesien en nie gehoor word nie", het waarskynlik gegeld,

⁵⁵ F.W. Reitz, *Outobiografie*, p. 81; J.C. Moll, Francis William Reitz en die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1973, p. 80.

⁵⁶ W.J. de Kock en D.W. Krüger (hoofred.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II*, p. 594.

⁵⁷ K. Schoeman, *Bloemfontein*, p. 94.

⁵⁸ S.M. Botes, Sosiale lewe in Bloemfontein se derde Presidensie 1886-1900, *Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, vol. 12, nr. 1, Mei 1998, p. 25.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 19.

maar uit die aard van kinders sou hulle pogings aangewend het om so veel as moontlik te siene te kry van die gebeure wat in die Presidensie plaasgevind het, asook die persone wat daar besoek afgelê het.

F.W. Reitz het 'n baie informele lewenswyse gevolg en sy deur het altyd vir almal oopgestaan, hetsy vir 'n informele kuiertjie of om belangrike staatsake te bespreek. Die gevolg was dat enige burger, sonder 'n afspraak, 'n besoek by die Presidensie kon aflê en dit het daartoe bygedra dat hy baie van die Vrystaatse burgers en hulle gesinne goed leer ken het.⁶⁰ President en mevrou Reitz het egter ook op 'n meer formele manier onthaal, gewoonlik in die vorm van 'n dinee of 'n bal. Die Presidensie se balsaal is gevolglik deeglik deur die Reitze benut. Vanaf 1889 is daar bykans elke jaar op Onafhanklikheidsdag (23 Februarie) 'n bal in die Presidensie gehou. 'n Groot aantal genooide gaste het hierdie bal bygewoon en daar is tot in die vroeë oggendure gedans.⁶¹

Frank se aanstelling as president het ook tot gevolg gehad dat die Reitz-kindere van vroeg af met belangrike individue kontak gehad het. Een so 'n geleentheid is deur die aanlê van die spoorlyn vanaf Kaapstad tot in Bloemfontein geskep. Die amptelike opening van dié spoorlyn op 17 Desember 1890 was een van die grootste sosiale geleenthede tot in daardie stadium in Bloemfontein en meer as 2 000 besoekers het die dorp ingestroom.⁶² Twintig gaste het by die Presidensie tuisgegaan, onder meer sir Henry Loch, die Britse Hoë Kommissaris in Suid-Afrika en goewerneur van die Kaapkolonie, sir Charles Mitchell, die goewerneur van Natal en dr. W.J. Leyds, staatsekretaris van die Zuid-Afrikaansche Republiek.⁶³ Ander belangrike besoekers aan die Presidensie tydens Reitz se verblyf was die skryfster Olive Schreiner, sir John Gordon Sprigg, premier van die

⁶⁰ S.M. Botes, Sosiale lewe in Bloemfontein se derde Presidensie 1886-1900, *Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, vol. 12, nr. 1, Mei 1998, pp. 28-29.

⁶¹ S.M. Botes, Die derde Presidensie, Bloemfontein, gedurende die verblyf van president F.W. Reitz, 1889-1895, *Navorsing van die Nasionale Museum Bloemfontein*, vol. 15, deel 4, Desember 1999, p. 91.

⁶² K. Schoeman, *Bloemfontein*, p. 111.

⁶³ S.M. Botes, Van residensie tot Presidensie: 'n Kulturhistoriese studie van ampswonings in Bloemfontein, 1846-1900 (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, U.P.), p. 227.

Kaapkolonie, J.H. (“Onze Jan”) Hofmeyr, lid van die Kaapse Wetgewende vergadering, Cecil John Rhodes, premier van die Kaapkolonie en stigter van die eertydse Rhodesië, Paul Kruger, staatspresident van die ZAR en sir Donald Currie,⁶⁴ ‘n toonaangewende Britse skeepsmagnaat en een van die oorspronklike direkteure van De Beers Consolidated Mines Ltd.⁶⁵

Volksraadsittings het aan die Reitz-seuns geleentheid gegee om met die leiers van die Vrystaat kontak te hê. Die Volksraad was die hoogste wetgewende gesag in die Oranje-Vrystaat en sy belangrikste taak was die opstel, bespreking en aanneem van wette. Die Volksraadlede, van wie die meeste boere was wat op die platteland gewoon het, is tot hulle posisies verkies.⁶⁶ Wanneer F.W. Reitz met sy bestuur wou vergader, het hy eenvoudig sy seuns te perd gestuur om hulle te gaan roep. Die lede van die Volksraad het dan by president Reitz en sy gesin aan huis gewoon totdat die vergadering(s) verby was. Hierdie kennismakings is verder versterk deurdat Reitz gereeld besoeke op die platteland gaan aflê het en sy seuns hom dan op hulle ponies vergesel het. Reitz was normaalweg deur ‘n troep berede artilleriste begelei en die seuns was baie trots om deel van hierdie ekspedisies te kon wees. Hulle het selfs die antieke Krupp voorlaaier wat gewoonlik saamgeneem is, as deel van die familie beskou.⁶⁷

Waarskynlik het hierdie besoeke en kontak met belangrike individue ‘n groot invloed op die jong Deneys se selfbeeld, lewe en benadering tot ander gehad. Maar het dit hom enigsins verwaand gemaak? Het hy dalk meerwaardig teenoor sy klasmaats en vriende begin voel en ‘n neerhalende houding teenoor hulle ingeneem? Hoe het dit hom in sy latere lewe beïnvloed? Sy geskrewe werke gee geen direkte antwoorde op hierdie vrae nie. As daar egter na sy optrede teenoor sy bevelvoerders tydens die Anglo-Boereoorlog

⁶⁴ S.M. Botes, Sosiale lewe in Bloemfontein se derde Presidensie 1886-1900, *Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, vol. 12, Nr. 1, Mei 1998, p. 31.

⁶⁵ W.J. de Kock (hoofred.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*, p. 200.

⁶⁶ H.J. van Aswegen, Die verhouding tussen blank en nie-blank in die Oranje-Vrystaat, 1854-1902, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, Jaargang 34, deel I, p. 7.

⁶⁷ D. Reitz, *No Outspan*, p. 22.

gekyk word, is die moontlikheid baie goed dat dit hom 'n hoër as gewone dunk van homself gegee het. Hy het nie geskroom om bevele te verontagsaam of selfs in argumente met sy bevelvoerders betrokke te raak nie. Terselfdertyd kry die leser uit sy boeke die indruk dat hy hom nooit werklik veel aan status, gedragskodes en die fieterjasies wat daarmee gepaardgaan, gesteur het nie. Dit kan wees dat hy so gewoon geraak het daaraan om met vooraanstaande persone in aanraking te kom, dat hy afgestomp geraak het ten opsigte van status en protokol en dat hy hom gevolglik nie veel daaraan gesteur het nie. In sy latere lewe is daar duidelike voorbeelde hiervan. Deneys het byvoorbeeld tydens die opening van die Noord-Ierse parlement in Belfast in 1943 'n ligte blou pak gedra tussen die streng formeel geklede Iere. Gedurende die dinee daarna het hy boonop die gedragskode dat die belangrikste gas moes vertrek voordat enige iemand anders dit mag doen, geïgnoreer en eenvoudig aan die Hertog van Abercorn gesê dat hy moeg is en gaan slaap.⁶⁸

Die Bloemfonteinse gemeenskap was tot kort voor die Anglo-Boereoorlog oorwegend Engels. Openbare byeenkomste in Bloemfontein is deur middel van Engels gevoer en die taal is ook oorheersend in die skole gepraat. Engels moet egter nie gesien word as die enigste spreektaal in die dorp nie. Nederlands is deur die Volksraad, die staatsdiens en die N.G. Kerk gehandhaaf.⁶⁹ 'n Groot deel van die bevolking het boonop Afrikaans geken en dit gebesig.⁷⁰ Die Engelstaligheid van Bloemfontein het egter op die sosiale lewe in die Presidensie inslag gevind. Frank Reitz se studies in Brittanje, waar hy aan die Engelse kultuur blootgestel is, het die Engelse karakter van die Presidensie versterk en die Presidensie is tydens die Reitz-tydperk in die Victoriaanse styl ingerig.⁷¹ Die Reitz-gesin het beide Afrikaans en Engels met mekaar gepraat.⁷²

⁶⁸ A. van Wyk, 'n Anderste man, *Insig*, Augustus 1998, pp. 45-46.

⁶⁹ K. Schoeman, *Bloemfontein*, pp. 89-90.

⁷⁰ H. Reitz, *The conversion of a South African Nationalist*, pp. 49-50.

⁷¹ S.M. Botes, Sosiale lewe in Bloemfontein se derde Presidensie 1886-1900, *Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, vol. 12, nr. 1, Mei 1998, p. 44.

⁷² H. Reitz, *The conversion of a South African Nationalist*, pp. 49-50.

Hoe die Engelse karakter en atmosfeer van Bloemfontein in die breë en sy ouerhuis in die klein op Deneys geïmpakteer het, is blote bespiegeling. As daar egter in ag geneem word dat hy in latere jare met 'n Engelse vrou getroud is en dat sy kinders asook hulle nageslagte in Engels grootgemaak is, blyk dit dat die impak daarvan groot was.

Frank Reitz se Kaapse agtergrond en verbintenisse het tot gevolg gehad dat die Reitz-gesin jaarliks 'n vakansie na die Kaap geneem het.⁷³ Op 'n foto van 'n groep kinders voor Groote Schuur, gevind in Herinneringen van 1899-1902, lees die byskrif "Kinder party te Grooteschuur 1896 waarheen Cecil Rhodes ons nooide". Die volgende van die Reitz kinders is op die foto gemerk: Joubert, Atie, Deneys, Harry, Bessie en Jack.⁷⁴ So is daar ook 'n foto wat in 1897 geneem is in Claremont naby Kaapstad. Die opskrif lui "Gelukkige dagen voor den oorlog" en Hjalmar, Atie, Deneys, Harry, Jack, Rolf, Lina Mulder, P.V. Fischer en Daisy Reitz verskyn daarop.⁷⁵ In 'n brief aan regter Melius de Villiers verwys Deneys verder na hoe Frank de Villiers, die regter se seun, vakansietye saam met hulle in Muizenberg deurgebring het.⁷⁶ Die aanname kan gemaak word dat hierdie vakansies groot opwinding onder die Reitz-kinders veroorsaak het. Die tog Kaapstad toe was waarskynlik iets om na uit te sien en dan sou hulle boonop ook die geleentheid kry om nouer bande met hulle Kaapse familie te smee, in die see te gaan swem en omstandighede in die ouer en beter gevestigde Kaapstad te beleef wat hulle nie in Bloemfontein sou kon ervaar nie.

Hulle vakansies was egter nie net tot die Kaap beperk nie. In Junie 1899, kort voor die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog, is Corrie Reitz en die kleiner kinders na Durban met vakansie. Die 17-jarige Deneys is, tot sy groot verontwaardiging, saamgestuur om sy moeder met die kinders te help. Hy wou aanvanklik niks van die vakansie hoor nie, aangesien hy geglo het dat sy

⁷³ Brenthurstbiblioteek, MS272/6, vol. 6, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 566-567.

⁷⁴ *Ibid.*, foto tussen pp. 591 en 592.

⁷⁵ *Ibid.*, foto tussen pp. 623 en 624.

⁷⁶ VAB, A75, Regter Melius de Villiers-versameling, D. Reitz - Regter M. de Villiers, 28/11/1929.

vader hulle uit die pad van die dreigende oorlog met Brittanje probeer kry het. Nadat hy oortuig is dat sy opvatting verkeerd was, het hy op die ou end 'n aangename maand in Berea deurgebring. Deneys was nie die enigste persoon wat van mening was dat Frank Reitz hulle na veiligheid wou stuur nie. Tydens hulle reis na Durban het 'n Britse offisier op Ladysmithstasie die opmerking gemaak dat die Reitz-gesin besig was om van die oorlog weg te hardloop: "... the Transvaal State Secretary is getting his family out of the way pretty easily". Deneys was uiters ontsteld dat die Britse offisier enigins so kon dink.⁷⁷ Die voorval toon dat Deneys reeds op hierdie jong ouderdom op sy eer gesteld was en dit laat die navorser wonder of dit nie een van die groot redes was waarom sy humeur so vinnig was nie. Hy kon dit nie verdra dat iemand sleg van hom dink nie.

2.4 *Reis na Europa, 1894*

In 1894, toe Deneys 12 jaar oud was, is sy ervaringsveld aansienlik verbreed deur 'n reis na Europa. Frank Reitz, wat op 22 November 1893 met 'n oorweldigende meerderheid deur die Vrystaatse kiesers tot 'n tweede ampstermyn as Vrystaatse President herkies is,⁷⁸ het by die Volksraad toestemming ontvang om Europa vir 'n verlofperiode van drie maande met volle salaris te besoek. Die reis is waarskynlik toegestaan omdat Frank sy vrou die geleentheid wou gee om haar familie in Nederland te besoek en omdat hy rus en ontspanning nodig gehad het nadat sy gesondheid begin agteruitgaan het. Corrie en die kinders, uitgesluit Hjalmar en Deneys, het reeds op 31 Maart 1894 vertrek. Frank moes egter die opening van die Volksraad bywoon en eers amptelik toestemming kry om die Vrystaat te kon verlaat. Die gevolg was dat hy, Deneys en Hjalmar, op 25 Junie 1894 uit Bloemfontein vertrek het.⁷⁹ Vir die twaalfjarige Deneys was dit 'n wonderlike

⁷⁷ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 1-3.

⁷⁸ J.C. Moll, Francis William Reitz en die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1973, pp. 206-207.

⁷⁹ J.C. Moll, Francis William Reitz en die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1973, pp. 209-210.

ervaring om na die kus te reis, oor die oseaan met 'n skip te vaar en die groot skares en stede van die "ou" wêreld te sien.⁸⁰ Waarskynlik het hierdie reis die eerste saadjie geplant wat hom in sy latere jare so lief vir reis gemaak het.

Die driemanskap is aanvanklik na Plymouth in Engeland en vandaar na Delft in Nederland waar hulle by die res van hulle familie aangesluit het. In Nederland het hulle die veertienjarige Nederlandse kroonprinses, Wilhelmina (1880-1962)⁸¹, asook die oudste afstammeling van die Reitz-lyn besoek. Laasgenoemde het in 'n deftige huis op die Heerengracht in Amsterdam gewoon en Deneys beskryf hom as 'n welgestelde heer met baie bediendes en skilderye.⁸² Teen 6 Augustus was die Reitz-familie in Frankryk waar hulle die nuut verkose Franse president, Jean Paul Pierre Casimir-Périer (1847-1907), ontmoet het. Casimir-Périer het hulle geneem om 'n ruiker op die graf van die pas gestorwe Sadi Carnot (1837-1894), Casimir-Périer se voorganger, te gaan lê.⁸³

Die besoeke aan kroonprinses Wilhelmina en die graf van Sadi Carnot het waarskynlik 'n groot indruk op Deneys gemaak. In eersgenoemde geval het hy met 'n koninklike wat slegs twee jaar ouer as hyself was, kontak gehad en in laasgenoemde geval het hy die graf besoek van 'n president wat skaars twee maande vroeër vermoor is. In altwee gevalle het sy verbeelding waarskynlik met hom weggehardloop met allerhande fantasieë waarbinne hy 'n prominente rol gespeel het.

⁸⁰ D. Reitz, *Commando*, p. 11.

⁸¹ Deneys het Wilhelmina later verkeerdelik as "...the little Queen" beskryf. Sy is op 6 September 1898 as koningin gekroon en was nie koningin tydens die Reitze se besoek aan haar nie. Wilhelmina se moeder, koningin Emma, het van die dood van haar man, koning Willem III, in 1890, vanweë Wilhelmina se minderjardigheid as regentes opgetree. D.P. Blok, *Algemene Geschiedenis der Nederlanden. 13 Nieuwste tijd. Nederland en België 1840-1914. Tweede helft*, p. 440.

⁸² J.C. Moll, Francis William Reitz en die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1973, p. 210; D. Reitz, *Commando*, p. 12.

⁸³ D. Reitz, *Commando*, p. 12.

Vanaf Frankryk is hulle na Brussel waar hulle by die Vrystaatse konsul in België, M. Jeslein, in sy indrukwekkende huis aan die *Rue de la Blanchisserie* tuis gegaan het. Jeslein het hulle aan koning Leopold II (1835-1909) voorgestel. Deneys beskryf hom as 'n ou man met 'n haakneus en 'n lang wit baard wat slegs sy vinger opgelig het om hulle te groet, heel moontlik, soos Deneys later in sy gepubliseerde herinneringe opgeteken het, "... because we belonged to a republic".⁸⁴ Laasgenoemde was 'n gewigtige stelling vir 'n 12-jarige om te maak en dit was waarskynlik gebaseer op óf wat sy ouers gesê het, óf die beter ingeligtheid en meerdere kennis van die latere skrywer van *Commando*. In die lig van Deneys se liefde om ontdekkingsreise te onderneem en vreemde plekke te besoek, wonder die navorser of Deneys enigsins bewus was dat Leopold die joernalis Stanley se reise na Afrika, wat later tot die stigting van die Belgiese Kongo (vandag Zaire) gelei het, gefinansier het. Indien Deneys wel daarvan bewus was, sou hy waarskynlik veel kon gemaak het van die gemeenskaplike belangstelling van hom en Leopold, alhoewel laasgenoemde se belangstelling meer gespruit het uit 'n gevoel van finansiële gewin.

Op 13 Augustus is F.W. Reitz en sy geselskap deur die Vrystaatse konsul in Duitsland, H. Rascher, in Berlyn ontmoet. Hier is hulle ook amptelik deur die burgermeester onthaal, waarna hulle in die geselskap van senator Stahmer rondgegaan het om die besienswaardighede van die stad te besigtig.⁸⁵ Vanaf Berlyn is hulle na Hamburg en van hier oor die Noordsee na Edinburgh in Skotland om die Cathcarts van Auchindrayne te besoek. Vanaf Skotland is hulle na Londen om sir George Grey, 'n ou vriend van F.W. Reitz, te ontmoet. Ten spyte van hulle ouderdomsverskil het Grey 'n groot indruk op Deneys gemaak: "... something of inward beauty not easily described, but which I have not yet forgotten".⁸⁶ Op 9 September 1894 het die Reitz-gesin met die

⁸⁴ J.C. Moll, Francis William Reitz en die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1973, p. 211; D. Reitz, *Commando*, p. 12.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 211.

⁸⁶ D. Reitz, *Commando*, p. 12.

Grantully Castle na Suid-Afrika terugvertrek.⁸⁷ Met hulle terugkoms in Bloemfontein is Deneys en sy broers deur hulle minder bevoorregte vriende soos pelgrims wat veilig teruggekome het vanaf 'n tog na Mekka, ontvang.⁸⁸

Ongetwyfeld het die Reitz-seuns hulle vriende met verskeie stories en staaltjies vergas oor alles wat hulle in Europa gesien en beleef het. Die reis het waarskynlik 'n veel groter impak op Deneys gehad as bloot kennis om stories mee te vertel. Sy ervaringsveld sou verbreed gewees het ten opsigte van ander lande, kulture, kos ensovoorts. Die reis beklemtoon ook weer eens die uiters bevoorregte posisie waarin Deneys grootgeword het. Die name van die persone wat hy aanhaal, wys ook daarop dat hy aan omstandighede en persone blootgestel is wat ander kinders van sy ouderdom nie maklik beskore was nie.

2.5 Skoolopleiding

In Herinneringen van 1899-1902 skryf Deneys dat hy vir 'n tydperk van nege jaar op skool was en dat hy aan Grey-Kollege in Bloemfontein gematrikuleer het,⁸⁹ maar veel meer besonderhede as dit verskaf hy nie. Verskeie aannames moet gevolglik oor sy skoolopleiding gemaak word, die eerste hiervan dat hy sy aanvanklike skoolopleiding by die Bloemfonteinse Bewaarskool deurloop het. Hierdie afleiding word gemaak na aanleiding daarvan dat twee van Deneys se broers, Hjalmar en Jack, na tye wat hulle in dié skool deurgebring het, verwys. In 'n artikel oor Jack in *The Outspan* word daar vertel hoe Jack by 'n kleuterskool in Bloemfontein skoolgegaan het, met as onderwyseres 'n juffrou Kennedy wat haar leerlinge met oorgedramatiseerde vertellings van onder andere skepe wat brand op die oop

⁸⁷ J.C. Moll, Francis William Reitz en die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1973, p. 212.

⁸⁸ D. Reitz, *Commando*, p. 13.

⁸⁹ Brenthurstbiblioteek, MS272/4, vol. 4, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 403-406.

see bang gemaak het.⁹⁰ Terselfdertyd meld Hjalmar dat hy 'n kleuterskool wat deur 'n juffrou Smart bestuur is, bygewoon het.⁹¹

As gekyk word na die geskiedenis van die Bloemfonteinse Bewaarskool, na die verskeie onderwyseresse wat daar skoolgehou het en Jack en Hjalmar se beskrywings van hulle onderwyseresse word boonop ingereken, moes Deneys in die Bewaarskool gewees het. Die Bewaarskool is op 14 Mei 1874 gestig,⁹² en het op 12 Junie 1878 'n staatskool geword toe die Akte van Oprigting daarvan deur die Volksraad goedgekeur is. Die skool is deur 'n beheerliggaam bestuur en F.W. Reitz het vir 'n kort rukkie in 1888 tot en met sy verkiesing as Staatspresident daarop gedien.⁹³ Die hoof van die skool was vanaf Augustus 1879 tot aan die begin van 1882 en weer vanaf 1884 tot 1895, 'n mejuffrou Smart, dieselfde persoon wat deur Hjalmar gemeld is. Sy is in 1895, met haar aftrede, deur 'n mejuffrou J.M. Kennedy van Burgersdorp vervang, waarskynlik dieselfde persoon waarna Jack verwys het. Laasgenoemde dame is na skaars 'n jaar in haar pos deur die skoolkommissie vervang.⁹⁴

Die Bewaarskool se fokus was om leerlinge oor die aanvangsmoeilikhede by die aanleer van die lees- en skryfkuns te help. Die skool se leerplan het gevolglik met die alfabet begin. Bybelonderrig het 'n belangrike rol gespeel en gewone en gewyde liedere is gesing. Engelse en Hollandse gediggies is geleer, daar is geteken en liggaamsoefeninge gedoen. Eenvoudige rekenkunde en hoofrekenne, "natural history" en handewerk soos vleg-, naai-, papier- en kleiwerk is ook aangebied. In 1888 is die skool verder uitgebrei en leerlinge moes ook standerd 1 aan die Bewaarskool deurloop. In hierdie klas moes die kinders leer lees en spel (woorde met twee lettergrepe), letters en

⁹⁰ V. Buchanan-Gould, Jack Reitz, *The Outspan*, 15 Desember 1950, p. 38.

⁹¹ H. Reitz, *The conversion of a South African Nationalist*, pp. 49–50.

⁹² I.S.J. Venter, Die Bloemfonteinse Bewaarskool, 1874-1900: Die eerste staatsondersteunde kindertuin in die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Mededelings van die Universiteit van Suid-Afrika*, C.38, 1962, p.12.

⁹³ *Ibid.*, pp.13-14.

⁹⁴ *Ibid.*, pp.15-17.

syfers skryf op leie, eenvoudige optel- en aftreksomme doen, tafels kon doen tot vyf maal twaalf en getalle tot by 'n duisend neerskryf.⁹⁵

Volgens I.S.J. Venter was mejuffrou Smart 'n uiters knap onderwyseres en het die skool tydens haar bewindstydperk met rasse skrede vooruitgegaan.⁹⁶ In ooreenstemming met die invloede waaraan Deneys tuis onderwerp is, het die Bewaarskool 'n goeie grondslag vir sy latere lewe daargestel. Of hy egter altyd 'n goeie en lojale leerder was, is te betwyfel. Jack vertel byvoorbeeld hoe hy en Deneys stokkies gedraai het deur op hulle perde in die veld te gaan rondry⁹⁷ en dit skep die indruk dat Deneys nie altyd die voorbeeldigste skolier was nie - 'n eienskap wat later deurgeda is na hoe hy sy werk as minister, parlementariër en selfs Hoë Kommissaris benader het.

Die Bewaarskool het as kindertuinafdeling en voerbron vir die Damesinstituut "Eunice" en Grey-Kollege gedien⁹⁸ en dit is dan ook nie vreemd dat Deneys en sy broers na Grey-Kollege gestuur is nie. Grey-Kollege is die oudste skool noord van die Garieprivier en die derde oudste skool in die Republiek van Suid-Afrika. Dit het ontstaan nadat die goewerneur van die Kaapkolonie, sir George Grey, die Republiek van die Oranje-Vrystaat besoek en op 13 Oktober 1855 geld vir die stigting van 'n inrigting vir hoër onderwys geskenk het. Die skool is amptelik op 17 Januarie 1859 geopen, met dr. Andrew Murray as die eerste skoolhoof.⁹⁹

Die leerlinge aan die Grey-Kollege was in twee afdelings verdeel, naamlik 'n laer- of voorbereidende en 'n hoërafdeling. Eersgenoemde het op basiese of

⁹⁵ I.S.J. Venter, Die Bloemfonteinse Bewaarskool, 1874-1900: Die eerste staatsondersteunde kindertuin in die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Mededelings van die Universiteit van Suid-Afrika*, C.38, 1962, pp.17-18.

⁹⁶ *Ibid.*, pp.15-17.

⁹⁷ V. Buchanan-Gould, Jack Reitz, *The Outspan*, 15 Desember 1950, p. 38.

⁹⁸ I.S.J. Venter, Die Bloemfonteinse Bewaarskool, 1874-1900: Die eerste staatsondersteunde kindertuin in die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Mededelings van die Universiteit van Suid-Afrika*, C.38, 1962, p.30.

⁹⁹ P. Hawthorne en B. Bristow, *Historic schools of South Africa: An ethos of excellence*, pp. 218-219.

elementêre onderrig gefokus, terwyl laasgenoemde leerlinge vir loopbane in die handelswêreld en staatsdiens opgelei het, of om hulle vir toelating tot die Kaapse of ander Europese universiteite voor te berei. Die bevordering van leerlinge van een klas na die volgende en van die laer- na die hoërafdeling het van praktiese en skriftelike eksamens, asook getuigskrifte wat onderwysers uitgereik het, afgehang.¹⁰⁰

Die vakke wat in Deneys se tydperk aan die hoërafdeling van Grey-Kollege aangebied is, was Latyn, Hollands, Engels, Geskiedenis, Rekenkunde, Grieks, Aardrykskunde, Algebra, Fisika, Bybelgeskiedenis, Meetkunde en Driehoeksmeting.¹⁰¹ Vier van dié vakke, naamlik Hollands, die klassieke tale en geskiedenis, is in Hollands aangebied, terwyl die res in Engels gegee is.¹⁰² As gekyk word na die vakke wat aangebied is, het Deneys 'n grondige vakkennis ontvang wat hom in alle fasette van sy lewe sou help. Hy was byvoorbeeld verskeie tale magtig en dit het hom goed te pas gekom toe hy later as vertaler in die Vrystaatse hooggeregshof aangestel is.¹⁰³

Gedurende Deneys se tydperk aan Grey-Kollege was die skoolhoof (rektor) van die hoërskool dr. Johannes Brill, 'n Nederlandse onderwyser wat in die akademiese tradisie van die Hollandse onderwysstelsel opgelei was. Hy het geleerdheid ter wille van geleerdheid en as voorbereiding vir 'n ryker intellektuele lewe as van die opperste belang beskou.¹⁰⁴ Vanaf 1873 tot in die negentigerjare was Brill vir die onderrig van al die vakke in die hoër afdeling van die skool, met die uitsondering van Engels en Wiskunde, verantwoordelik.¹⁰⁵ Tydens sy rektorskap is Brill deur 'n verskeidenheid van assistent-onderwysers bygestaan, onder meer vanaf 1885 deur E. Camden-

¹⁰⁰ M.C.E. van Schoor, Dr. Johannes Brill as onderwysfiguur in die Oranje-Vrystaat, 1873-1907 (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UNISA), p. 86.

¹⁰¹ *Grey-Kollege: 'n Suid-Afrikaanse Skool*, p. 27.

¹⁰² M.C.E. van Schoor, Dr. Johannes Brill as onderwysfiguur in die Oranje-Vrystaat, 1873-1907 (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UNISA), p. 64.

¹⁰³ VAB, PRT, R5/2, D. Reitz. Protokol, 08/1907-12/1910.

¹⁰⁴ *Grey-Kollege: 'n Suid-Afrikaanse Skool*, pp. 16-17.

¹⁰⁵ M.C.E. van Schoor, Dr. Johannes Brill as onderwysfiguur in die Oranje-Vrystaat, 1873-1907 (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UNISA), p. 66.

Daniell. In 1891 is A. Francken as onderwyser vir Hollands, geskiedenis en aardrykskunde aangestel en in 1895 'n vierde onderwyser, D.P. Mercier, wat klassieke en wiskundige vakke aangebied het. As gevolg van die toename in leerlingtalle, is S.B. Morgenrood in 1898 as onderwyser vir wiskunde en natuurkunde aangestel.¹⁰⁶

Teen 1899 het die hoërafdeling 'n totaal van 95 leerlinge gehad.¹⁰⁷ In die tydperk tussen 1875 en 1899 het 125 seuns Grey-Kollege se matrikulasie-eksamen afgelê. Van dié het 116 deurgekom, 34 met lof. Van die seuns wat in daardie tydperk met 'n eersteklas deurgekom het, sluit A.E.W. Ramsbottom, die eerste administrateur van die Oranje-Vrystaat, P.J. Boshoff, latere moderator van die Nederduits Gereformeerde Kerk, Jacob de Villiers, 'n Hoofregter van Suid-Afrika en Deneys in.¹⁰⁸

Alhoewel Johannes Brill op die akademiese gedeelte van skoolgaan gefokus het, is sport nie geïgnoreer nie en 'n groot aantal buitemuurse sportbedrywighede is by Grey-Kollege aangebied. Dit het rugby, sokker en krieket ingesluit.¹⁰⁹ Daar kon egter geen teken gevind word dat Deneys ooit aan enige sport deelgeneem het nie, 'n bevinding wat deur sy skoondogter en kleinseun bevestig is. Volgens hulle was hy baie lief vir vuurwapens, stap en visvang, maar nie vir ander sportsoorte nie.¹¹⁰ Die vraag oor waarom hy nie aan sport deelgeneem het nie kan met reg gevra word aangesien hy tog, geoordeel aan die reise en ekspedisies wat hy in sy latere lewe onderneem het, baie aktief was.

¹⁰⁶ M.C.E. van Schoor, Dr. Johannes Brill as onderwysfiguur in die Oranje-Vrystaat, 1873-1907 (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UNISA), pp. 80-82.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 90.

¹⁰⁸ P. Hawthorne en B. Bristow, *Historic Schools of South Africa: An ethos of excellence*, p. 220.

¹⁰⁹ *Ibid.*, p. 220.

¹¹⁰ Persoonlike mededeling: Michael en Helen Reitz, Klein Constantiastraat 29, Constantia, 02/05/2005.

Die uiters negatiewe kommentaar wat Deneys oor rugby lewer, skep die indruk dat daar in 'n stadium iets onaangenaams met hom gebeur het wat veroorsaak het dat hy daarteen gekant was. In Herinneringen van 1899-1902 spreek Deneys hom baie sterk teenoor rugbyspelers uit. Hy skryf hoe Klasie Havenga op skool altyd aangesien is as 'n "ou meid" omdat hy nooit rugby gespeel het nie en hoe verbaas hy was dat Havenga tydens die Anglo-Boereoorlog deur die hele Vrystaat bekend geraak het vir onverskrokkenheid. Terselfdertyd het baie van hulle eerstespan spelers, wat op die Kollege byna tot afgode verhef is, na Kaapstad gevlug om kastig hul studies te gaan voortsit, òf in Bloemfontein òf elders oorgegee het. Hy merk ook op dat hy opgelet het dat die ouens wat sport doen maar redelik lyf wegsteek as dit by die verdediging van hulle land kom, ten spyte daarvan dat sport veronderstel is om die karakter te veredel en te versterk. "Zij zijn zeer dapper als zij een bol leder kunnen rondschoppen maar als 't tot wezentlijke gevaar komt steken deze edele 'sports-men' hun kostbare lichaamen goed in veiligheid. Sedert de oorlog heb ik niets dan verachting voor deze kerels die van niets anders dan van Football kunnen denken of spreken. Voorwaar zij hebben zich een afgodje naar hun eigen gelijkenis geschapen – een zak wind! Een wind-blaas!"¹¹¹ Die vraag kom gevolglik onwillekeurig op of Deneys nie tot 'n groot mate aan homself dink wanneer hy skryf hoe daar na Klasie Havenga verwys is nie.

Deneys was egter bereid om twee uitsonderings op sy gevoel teenoor rugbyspelers toe te laat en dit was vir genls. T.K. Nieuwoudt, "...want hy was voor de oorlog een groote Football speler en was altyd in de Jagersfontein first-team geweest" en G.A. Brand. Behalwe die twee kon Deneys egter aan geen enkele sportman dink wat sy sout werd was wanneer die bal van lood en die doodsengel die skeidsregter was nie.¹¹² Deneys het hom egter vergis, aangesien daar verskeie ander burgers was wat voor die oorlog by rugby betrokke was. Generaals C.F. Beyers en Ben Bouwer het albei voor die Anglo-Boereoorlog vir Transvaal rugby gespeel. Jopie Fourie en Charles

¹¹¹ Brenthurstbiblioteek, MS272/6, vol. 6, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 576-577.

¹¹² *Ibid.*, p. 578.

Jeppe, een van Deneys se tentmaats tydens die stellingsfase van die oorlog, het vir die Pretoria-klub gespeel en ds. H.D. van Broekhuizen, lid van kommandant Danie Theron se verkenningskorps en hulppredikant van die NG-gemeente op Kerkplein in Pretoria voor en tydens die Anglo-Boereoorlog, het in 1896 vir Suid-Afrika teen die besoekende Britse span van John Hammond rugby gespeel.¹¹³

Bogenoemde uitsprake laat mens ook wonder hoe Deneys daarvoor gevoel het dat een van sy jonger broers, Francis William (1895-1976), as 'n goeie sportman beskou is. Hy het onder meer as rugbyspeler vir die Vrystaat en Barbarians uitgedraf en het in sy latere jare polo gespeel.¹¹⁴

Te oordeel aan sy verwysings na Grey-Kollege het Deneys waarskynlik sy skooljare daar geniet en was hy trots om daar te kon skoolgaan. Hy verwys na die hoeveelheid Grey-Kollege leerlinge wat in die oorlog geveg en gesterf het. "... en kan ons oude 'Alma Mater' zich roemen dat hunnen kinderen niet achter gebleven toen hun land hun noodig had. Ik weet van minstens tien die nog op het kollege waren in Junie 1899, net voor de oorloch uitbrak, die hun leven op het veld van eer gelaten hebben en onder de oud scholieren zien ik nog een groote aantal die met gezigd naarde vijand voor land en volk gesneuweld zijn."¹¹⁵

Dit wil voorkom of Deneys 'n groterige vriendekring op Grey-Kollege gehad het. In Herinneringen van 1899–1902 noem hy die name van verskeie van sy skoolmaats wat hy op kommando raakgeloop het. Hy skryf van Biel Oberholzer, Gert Britz, "Cocles" du Toit, Van Schalkwyk, Klasie Havenga¹¹⁶ en Marthinus Wessels (Dokter). Van laasgenoemde sê hy "...wij waren vroeger tezamen op het Grey-kollege geweest en immer groot vriende

¹¹³ F. Pretorius, *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, p. 124.

¹¹⁴ J.J. van Heerden, In Memoriam. Francis William Reitz (M.R.C.S.) (Eng), L.R.C.P. (Londen), *Suid-Afrikaanse Mediese Tydskrif*, 1 Mei 1976, p. 756

¹¹⁵ Brenthurstbiblioteek, MS272/5, vol. 5, D. Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, pp. 535-536.

¹¹⁶ Brenthurstbiblioteek, MS272/6, vol. 6, D. Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, pp. 576-577.

gebleven”.¹¹⁷ Hy verwys ook na twee meisies wat hy gedurende die oorlog raakgeloop het, Bourdina Jacobz en Goldie van Reenen, wat hy by die Damesinstituut in Bloemfontein leer ken het.¹¹⁸

In Desember 1895 het F.W. Reitz as gevolg van gesondheidsprobleme as president van die Vrystaat bedank en het die Reitz-gesin na Kaapstad verhuis waar Deneys se jonger broer Jack by Wynberg Boys’ High ingeskryf is.¹¹⁹ In Julie 1897 het F.W. Reitz se gesondheid egter sodanig herstel dat hy as advokaat in Pretoria (ZAR) begin praktiseer het.¹²⁰ Jack is terselfertyd by die Staats Model School in Pretoria ingeskryf.¹²¹

Hierdie tydperk vanaf 1895 tot 1899 veroorsaak vir die navorser probleme. Geeneen van die bronne wat handel oor Deneys of enige van sy broers, Jack uitgesluit, wat geraadpleeg is, maak melding daarvan dat hulle op enige ander plek skoolgegaan het as op Grey-Kollege nie. Die byskrif – “hy was een oude school makker van my te Wynberg KK gewees” - by ‘n foto van een van Deneys se skoolvriende, Desiree de Villiers, se graf in Pretoria, wat in Herinneringen van 1899-1902 verskyn, skep die indruk dat Deneys, soos Jack, in Wynberg op skool was.¹²² Deneys verwys waarskynlik daarna dat De Villiers die skool bygewoon het, aangesien die getuienis te sterk is dat hy wel op Grey-Kollege gematrikuleer het. Behalwe dat hy dit self stel dat hy sy matriek daar met lof geslaag het,¹²³ meld die skoolhoof van die Staatsgimnasium in Pretoria, Dr. H. Reinink, op 6 September 1899, dat hy ‘n aansoek vanaf Deneys ontvang het tot toelating by die Gimnasium. In sy brief skryf hy oor Deneys “...die voor enige weken het matriculasie examen aan die

¹¹⁷ Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/2, vol. 8, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 986-987.

¹¹⁸ Brenthurstbiblioteek, MS272/5, vol. 5, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 496.

¹¹⁹ V. Buchanan-Gould, Jack Reitz, *The Outspan*, 15/12/1950, p. 38.

¹²⁰ J.C. Moll, Francis William Reitz en die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1973, p. 218.

¹²¹ V. Buchanan-Gould, Jack Reitz, *The Outspan*, 15/12/1950, p. 38.

¹²² Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, foto tussen pp. 104-105.

¹²³ *Ibid.*, p. 1; *Grey-Kollege: ‘n Suid-Afrikaanse Skool*, p.95.

Kaapsche universiteit heeft gedaan...”.¹²⁴ Reinink se verwysing dat Deneys sy matrikulasië-eksamen aan ‘n Kaapse universiteit afgelê het, kan verklaar word aan die hand daarvan dat leerlinge van die hoër klasse aan Grey-Kollege openbare eksamens geskryf het, waarvan een ‘n toelatings- of matrikulasië-eksamen aan die Universiteit van die Kaap die Goeie Hoop was. Dit was die hoogste skolasiese prestasie wat in die Oranje-Vrystaat behaal kon word en slegs die beste leerlinge het dit geskryf.¹²⁵

Ongeag die bespiegeling van waar Deneys sy laaste vier jaar op skool deurgebring het, het hy in September 1899 vir ‘n kursus in Ingenieurswese by die Staatsgimnasium in Pretoria ingeskryf.¹²⁶ Hy was nou 17 jaar en vyf maande oud. Die Staatsgimnasium is in 1893 gestig met as fokus middelbare onderwys en die doel om seuns vir universiteitsopleiding voor te berei.¹²⁷ Die Gimnasium, wat daarvoor bekend was dat hulle kursusse loopbaangerig was,¹²⁸ was op die noordoostelike hoek van Koch- (nou Bosman) en Proesstraat geleë en het teen 1899 87 leerlinge gehad. Die personeel het uit die hoof, Dr. H.T. Reinink, wat klassieke tale aangebied het en 11 ander personeellede bestaan.¹²⁹

Volgens Deneys het die bietjie meer as ‘n maand wat hy by die Staatsgimnasium deurgebring het vir hom baie min waarde gehad en het hy bitter min van ingenieurswese geleer. Die dreigende oorlog met Brittanje het soveel opwinding onder die studente veroorsaak dat hulle nie veel aandag aan hulle studies kon gee nie.¹³⁰

¹²⁴ TAB, OD, OR14610/99, 330, Staats Gimnasium. Toelating van Deneys Reitz 1899, 06/09/1899.

¹²⁵ M.C.E. van Schoor, Dr. Johannes Brill as onderwysfiguur in die Oranje-Vrystaat, 1873-1907 (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UNISA), p. 95.

¹²⁶ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, D. Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 1.

¹²⁷ C.J. Beyers (hoofred.) en J.L. Basson (red.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek V*, p. 669.

¹²⁸ B. Theron, *Pretoria at War 1899 – 1900*, p. 17.

¹²⁹ *Ibid.*, p. 69.

¹³⁰ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 3-4.

Vir die paar maande voor die uitbreek van die Anglo-Boeroorlog het Deneys 'n huis aan Jubilee-plein in Sunnyside met Dirk Boshoff, 'n Vrystater uit Winburg wat op die spoorweë in Pietersburg gewerk het, gedeel. Volgens hom is hy toegelaat om dit te doen omdat hulle 'n groot gesin was en aangesien sy broer Joubert ook reeds 'n slaapkamer in Arcadia gehad het.¹³¹

¹³¹ Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 11-12. Jubilee plein was geleë tussen Kotze-en Jorissenstraat, waar Troyestraat hulle kruis.